

КРИМСЬКА
ПРАВОНАХОДИНА
ГРУПА

ЗЛОЧИНИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Заклики до геноциду й заклики до ведення
агресивної війни в російськомовному
медіапросторі

м. Київ – 2024

ЗЛОЧИНИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

**Заклики до геноциду й заклики
до ведення агресивної війни
в російськомовному медіапросторі**

**м. Київ
грудень 2024**

УДК [323.2:077](477.75-074)(048.83)=161.2

Злочини інформаційної війни: Інформаційно-аналітичний звіт про ситуацію з поширення закликів до геноциду українців і закликів до ведення агресивної війни проти України в російськомовних інформаційних ресурсах, що регулярно висвітлюють збройний конфлікт України та РФ (лютий 2022 – липень 2024) / За загальною редакцією Яни Салахової. – Київ, 2024. – 72 с.

ISBN 978-617-7047-52-9

Авторський колектив:

Юлія Крилова-Грек, Ірина Сєдова, Людмила Опришко, Анна Микитенко, Яна Салахова.

Літературна редакція:

Марина Будзар

Публікація репрезентує результати моніторингу й аналізу контенту російськомовних медіа й розгляду міжнародного й українського законодавства, яке регулює поширення висловлювань, що містять заклики до геноциду й до ведення агресивної війни. Звіт узагальнює повідомлення, опубліковані в російських медіа з 24 лютого 2022 року до 31 липня 2024 року. Публікація використовує матеріали ЗМІ, поширювані на території РФ з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України, а також повідомлення з відкритих джерел, включно із інформаційними ресурсами органів влади України, Російської Федерації та де-факто «влади» Криму, Кримської правозахисної групи.

Дослідження розраховане на представників медіаспільноти, державних органів влади, навчальних і дослідницьких установ, дипломатичних місій і міжнародних організацій, а також громадських, зокрема правозахисних, організацій.

УДК [323.2:077](477.75-074)(048.83)=161.2

Kingdom of the Netherlands

Звіт підготовлено за підтримки Міністерства закордонних справ Королівства Нідерланди

**КРИМСЬКА
ПРАВЗАХИСНА
ГРУПА**

Кримська правозахисна група (КПГ) – організація кримських правозахисників і журналістів, метою якої є допомога дотриманню та захисту прав людини у Криму шляхом документування порушень прав людини й норм міжнародного гуманітарного права на території Кримського півострова й привернення суспільної уваги до цих проблем, а також пошук і вироблення механізмів захисту прав людини для мешканців окупованих територій України. До команди КПГ входять експерти, правозахисники й журналісти, які, починаючи з лютого 2014 року, беруть участь у моніторингу й документуванні порушень прав людини у Криму. КПГ приділяє основну увагу порушенням прав людини, спричиненими неспровокованою збройною агресією Російської Федерації проти України. Результати моніторингу КПГ і документування порушень прав людини оприлюднюються у щоквартальних моніторингових оглядах ситуації з правами людини у Криму¹, а також у тематичних доповідях і статтях².

ISBN 978-617-7047-52-9

¹ <https://crimeahrg.org/uk/monitoring-2/>

² <https://crimeahrg.org/uk/analitika-2-2/>

ЗМІСТ

РЕЗЮМЕ	2
ВИСНОВКИ Й РЕКОМЕНДАЦІЇ	5
Рекомендації	7
ВСТУП	9
РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГУ ВИСЛОВЛЮВАНЬ.....	12
Предмет моніторингу	13
Методологія.....	13
Соцмережі та анонімні Telegram-канали.....	14
Основні спікери	15
Види закликів.....	16
Способи подачі інформації	18
Основні наративи	18
Вертикалі наративів	21
АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.....	23
Пропаганда війни.....	24
Заклик до геноциду.....	25
Судова практика	27
Універсальна юрисдикція	28
Прогалини у міжнародному праві	29
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	30
Загальні положення.....	31
Юрисдикція України	32
ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ВИСЛОВЛЮВАНЬ.....	49
Об'єкти закликів до геноциду згідно із міжнародним правом.....	51
Як виявити висловлювання, які мають ознаки заклику (підбурювання) до скоєння злочинів, аналізуючи матеріали російською мовою.....	56
ДОДАТОК 1	63
ДОДАТОК 2	66
ДОДАТОК 3.....	68

РЕЗЮМЕ

NO SIGNAL

NO TAPE

APR 04 2025

Кримська правозахисна група з 2014 року здійснює моніторинг висловлювань ворожнечі в російському медіапросторі. З початком повномасштабного вторгнення ці висловлювання відразу набули безумовних ознак мови ворожнечі через прями та публічні заклики до скоєння тяжких злочинів.

Зважаючи на такі небезпечні тенденції, метою цього звіту є дослідження можливості використання результатів моніторингу задля притягнення до кримінальної відповідальності за заклики до геноциду й агресивного ведення війни за наявною практикою застосування міжнародного права й національного законодавства України. Особливу увагу автори звіту приділили психолінгвістичним ознакам аналізу висловлювань і виявленню маркерів, що можуть вказувати на елементи злочинів – заклики до геноциду й ведення агресивної війни (злочин агресії).

Розділ з результатами моніторингу містить огляд методології, за якою здійснювалося спостереження, характеристику ключових каналів передачі інформації, а саме державних медіа, популярних в РФ медійних персон і пов'язаних з ними інтернет-майданчиків, межі їхнього впливу – сфера охоплення варіюється від 2,5 до 28 млн переглядів, аналіз видів закликів за способом і формою передачі, наративами й статусом і зв'язками спікерів, які їх поширюють.

Аналіз моніторингу дозволяє висувати, що спікери на цих інформаційних ресурсах послідовно пропагують ненависть до українців, насамперед закликають *до геноциду українців, ведення агресивної війни проти України, закликають до скоєння воєнних злочинів і злочинів проти людяності*. Проаналізовані заклики пропагандистів переважно вміщують **твердження про необхідність повного або часткового фізичного знищення чи переслідування жителів України**. Ці заклики найчастіше підсилено роз'ясненнями й виправданнями нагальності таких дій.

Серед форм транслявання закликів мовою ворожнечі автори виділяють маніпулятивні дії, передусім – підміну понять, висловлювання побажань, порад здійснювати злочини тощо. Переважно заклики лунають у **прямих цитатах** запрошених в ефір спікерів або у **коментарях** самих телерадіоведучих, якими вони супроводжують інформаційні сюжети, також у **дослівному цитуванні** телеведучими інших спікерів.

Окремо огляд наголошує на небезпеці Telegram-каналів, що ретранслюють ефіри російського державного телебачення, збільшуючи ефективність впливів оприлюднених на ТБ меседжів і наративів. Одним з інструментів

результативності дії таких повідомлень є додаткове залучення цільової аудиторії до взаємодії з контентом. Насамперед, за спостереженнями моніторів, відсутність пре- та постмодерації уможливорює нічим не обмежене коментування, спонукаючи до використання мови ворожнечі в коментарях до дописів і дозволяючи набагато жорстокіші висловлювання, ніж ті, що лунають в ефірах державних телеканалів.

Розділ з оглядом міжнародного права аналізує можливості вживання дефініції «національна група» в контексті закликів до геноциду під час російської-української війни, практики її використання, а ще – виклики, спричинені відсутністю формулювання поняття «пропаганда» чи браком засобів регуляції закликів до злочинів у інтернет-просторі та соціальних мережах.

Розділ, присвячений аналізу національного законодавства, зосереджує увагу на питаннях притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які інформаційно підтримують російську агресію проти України та вчиняють або сприяють вчиненню злочинів проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку, зокрема, геноциду, злочинів проти людяності та інших. Автори в подробицях аналізують такі фактори, як тяжкість злочину, давність притягнення до кримінальної відповідальності, особливості розслідування злочинів, скоєних групою осіб, зокрема, за участі підбурювачів і пособників, на прикладі статей 436, 437, 438, 442 та 442-1 Кримінального Кодексу України.

Завершує звіт розділ з оглядом *психолінгвістичних особливостей аналізу висловлювань*. Послуговуючись аналізом культурного й мовного контексту, в розділі доводиться, що російські громадяни розуміють «політичну націю» як сукупність громадян країни, саме тому заклики до знищення політичної нації уможливають застосування до українців дефініції «національна група» в контексті тез Конвенції ООН про геноцид. Тут також розглянуто слова-маркери, граматичні та стилістичні форми на які варто звертати увагу з метою виокремлення закликів до геноциду та інших злочинів.

Отже, звіт доводить можливість застосування поняття «національна група» до громадян України в правовому й лінгвістичному аспектах згідно з положеннями Конвенції про запобігання злочину геноциду. З іншого боку, він окреслює низку викликів як у міжнародному, так й у національному кримінальному праві України, спричинених браком юридичної визначеності, неврегульованістю тих чи інших положень, відсутністю, недостатністю чи неоднозначністю судової практики.

ВІСНОВКИ Й РЕКОМЕНДАЦІЇ

Розглядаючи перспективу притягнення до відповідальності за заклики до геноциду українців, треба виснувати: психолінгвістичний аналіз культурних та мовних чинників таких висловлювань доводить, що вони неприховано спонукають до геноциду українців як національної групи. Звіт систематизує інформацію про політичну й громадську приналежність авторів таких закликів, а наведені в ньому цифри щодо аудиторії каналів поширення таких меседжів засвідчують масовість і розмаїтість їхніх комунікацій. Правовий і лінгвістичний аналіз підтверджує можливість застосування поняття «національна група» до українців як громадян.

У царині міжнародного права звіт окреслює виклики, пов'язані з:

- 1) обмеженою кількістю практичних дій міжнародного кримінального суду (МКС) щодо притягнення до відповідальності осіб, підозрюваних у закликах до геноциду;
- 2) відсутністю чіткого визначення форм пропаганди, що порушують норми міжнародного права;
- 3) браком одностайного рішення щодо того, які саме заяви мають каратися як безсумнівний публічний заклик до геноциду.

Нестача конкретних справ у сучасній судовій практиці кримінальних судів і трибуналів зумовлює незрозуміння того, як саме трактувати заклики, розповсюджені через соціальні мережі або іншими засобами, яких не існувало у 90-х роках минулого сторіччя.

Аналіз національного законодавства України дає можливість виснувати, що певні питання юрисдикційного характеру й неналежна якість українського й міжнародного законодавств можуть ускладнити чи навіть зробити неможливим притягнення до кримінальної відповідальності іноземців й осіб без громадянства, які постійно не проживають на території України і вчинили злочин проти прав і свобод громадян України або інтересів України за її межами, як це нерідко буває при поширенні інформації через інтернет.

Зокрема, відсутність в міжнародному й українському національному законодавствах чіткого визначення поняття «пропаганда війни» може перешкодити чи навіть унеможливити здійснення правосуддя щодо тих, хто поширює заклики до агресивної війни Росії проти України. До цього варто додати, що пропаганда війни (стаття 436 КК України) відноситься до нетяжких злочинів, а строк давності притягнення винуватців до кримінальної

відповідальності не перевищує п'яти років. Відтак, покарання осіб без громадянства та іноземців, які скоїли зазначений злочин за межами території України через інтернет, може бути ускладненим, оскільки юрисдикційні питання інтернету недостатньо урегульовані.

Аналогічна проблема виникала щодо публічних закликів до геноциду, виготовлення та/або розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду (частина 2 статті 442 ККУ), скоєних до 24 жовтня 2024 року, оскільки цей злочин вважався нетяжким. Утім, ситуація кардинально змінилась після внесення змін до КК України через ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду й поправок до нього. За заклики до геноциду й матеріали з такими закликами, публічно поширювані з-за меж України навіть особами без громадянства та/чи іноземними громадянами, що постійно не живуть в Україні, цих людей можна притягати до кримінальної відповідальності відповідно до вимог КК України. Зазначені злочини тепер не мають строків давності та відносяться до тяжких.

Іншим викликом залишається необхідність доведення спільного умислу між поширювачем злочинного контенту, як підбурювачем і/або пособником, та виконавцями злочинів агресії (планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни), воєнних злочинів (порушення законів та звичаїв війни), злочинів проти людяності, а також причинно-наслідкового зв'язку між їхніми діями. Довести зазначені обставини надзвичайно складно, а часто-густо — неможливо. Нерідко цей зв'язок є не прямим, а опосередкованим, оскільки пропаганда створює умови для скоєння таких кримінальних правопорушень, виправдовує, легітимізує їх в очах виконавців. З огляду на викладене й зважаючи на те, що інформаційна складова є особливо значущою під час сучасної війни, а соціальні мережі створили можливості швидкого та широкого розповсюдження шкідливого контенту, доцільно розглянути питання про криміналізацію публічних закликів до вчинення злочинів проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку як окремих злочинів на національному і міжнародному рівнях.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

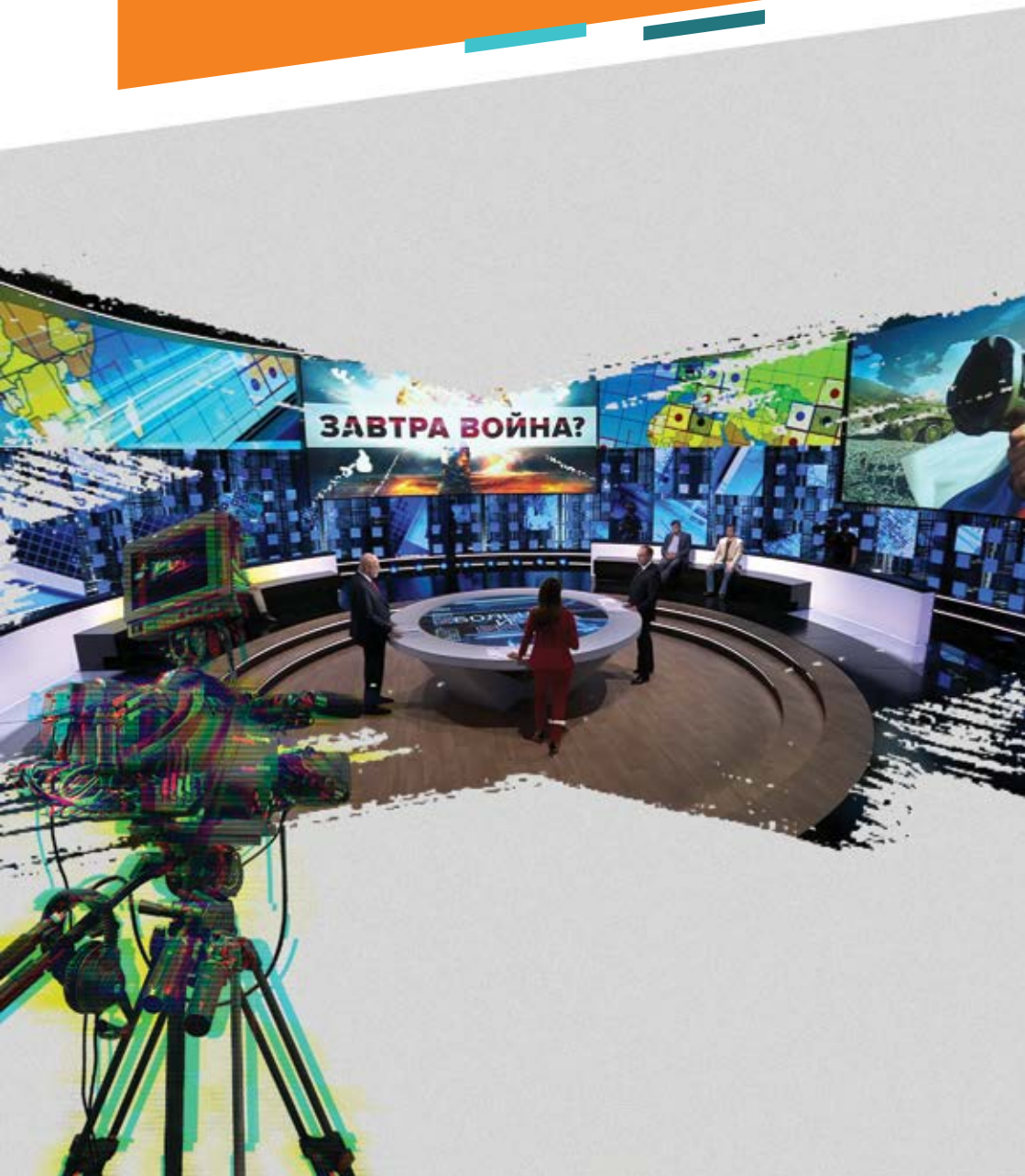
Урядам демократичних країн, міжнародним організаціям, науковим колам:

- ✔ Активно сприяти створенню та розвитку ефективних механізмів протидії поширенню в мережі Інтернет закликів до геноциду, до ведення

агресивної війни та інших злочинів проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку, найперше – у соціальних мережах і месенджерах.

- ✓ Розглянути питання про необхідність криміналізації на міжнародному й національному рівнях публічних закликів до вчинення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, зокрема таких, як злочин агресії, воєнні злочини, злочини проти людяності.
- ✓ Визначити зміст поняття «пропаганда війни», закріпивши його в міжнародних документах.
- ✓ Проводити наукові дослідження прямого й опосередкованого впливу пропаганди на вчинення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку для того, щоб визначити механізм здійснення впливу на поведінку людей. На підставі таких досліджень розробити надійні процедури притягнення до відповідальності осіб, які інформаційно спонукають до скоєння згаданих злочинів або в інший спосіб сприяють таким злочинам.
- ✓ Запровадити безперервний системний моніторинг зазначеного незаконного контенту з метою виявлення осіб, які повсякчасно розповсюджують заклики до геноциду українців і підбурюють до ведення агресивної війни проти України, й накладати на них персональні санкції.
- ✓ Сприяти систематичному обміну досвідом та інформацією стосовно діяльності осіб, які пропагують війну та/або закликають до геноциду чи вчинення інших порушень норм міжнародного гуманітарного права, їхніх інструментів і методів впливу, типових майданчиків для поширення закликів до насильства й мови ворожнечі з метою різнобічного вивчення проблеми.
- ✓ Сприяти створенню ефективних механізмів притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності тих, хто системно розповсюджує заклики до геноциду й заклики до ведення агресивної війни проти України.

ВСТУП

Дослідження логічно продовжує попередню роботу, яка проводилася перед початком повномасштабної військової агресії Росії проти України – у 2014-2021 роках. Аналіз російського інформаційного медіапростору виявив безперервне послідовне розпалювання ненависті щодо всього, пов'язаного з Україною як суверенною країною та її громадянами, які ідентифікують себе як українці та не хочуть бути «молодшими братами» під тотальним контролем Росії.

Системна маргіналізація, дегуманізація та демонізація України у свідомості пересічного росіянина відбувалася через механізми прямої, непрямой та маніпулятивної мови ворожнечі. Важливо зауважити, що за період з 2014 до початку повномасштабної військової агресії в російських медіа домінували непряма й маніпулятивна мова ворожнечі, що мало створити ілюзію дотримання журналістських стандартів.

Після повномасштабного військового вторгнення на територію України й провалу плану «Київ за три дні», російські журналісти облишили будь-які сумніви щодо усіляких правил «хорошого тону» та імітації поваги до журналістських стандартів. Натомість у публічному просторі запанувала жорстка мова ворожнечі з відвертими закликами до знищення України та її мешканців за ознаками національності та громадянства чи – узагальнено – всього, що має ознаки українськості, – поняття, яке російські журналісти демонізують і тлумачать як екзистенційну загрозу для подальшого існування Росії.

Загальнодоступні державні ефіри поширюють українофобні гранд-нарративи Кремля про штучність країни, заперечуючи існування українців як нації, мови й культури України. Такі гранд-нарративи підживлюються психо-емоційною компонентою, що має наслідком провокування ненависті, зображення українців «недолюдьми», яких необхідно асимілювати чи знищити.

Результати моніторингу свідчать, що більшість розглянутих закликів підбурює до захоплення території України й знищення українців за національною ознакою та громадянською приналежністю. Однак важливо зрозуміти, чи можна ці заклики тлумачити як *заклики до геноциду чи інших злочинів* відповідно до міжнародного права й національного законодавства, у чому полягає складність накопичення та кваліфікації доказів для доведення цих злочинів.

Авторки звіту розглядатимуть такі питання:

- 1) Чи можна вважати цивільне населення, яке складається з осіб, що мають громадянство однієї країни, національною спільнотою, яку

російські журналісти називають «політичною нацією» та невтомно закликають знищити?

- 2) Які регуляторні механізми забезпечують притягнення до відповідальності за заклики до злочинів, поширювані в інтернеті, який досвід судової практики на міжнародному й національному рівні унаочнює ці процеси.
- 3) Чи вважатимуться вчиненими на території України заклики чи інші дії щодо поширення інформації, які порушують кримінальне законодавство України, якщо вони оприлюднювалися в публічному просторі на території держави-агресора, але за допомогою інтернету стали доступними користувачам на території України?
- 4) Як можна подолати проблему дії строків давності в застосуванні статей ККУ?
- 5) У контексті скоєння злочину групою осіб, зокрема в ролі підбурювачів і посібників, кого саме можливо притягнути до відповідальності та які докази потрібно зібрати для цього?
- 6) Чи відповідають слова й словосполучення «нація», «національність», «політична нація» поняттю «*національна група*», яке в контексті міжнародного права входить до однієї з груп, проти яких може бути скоєний злочин геноциду?
- 7) Які ознаки має заклик до геноциду з погляду лексико-граматичних вимог?

Відповіді на це питання допоможуть українським правоохоронним органам і правозахисним організаціям розпочати діалог про координацію підходів і практичних дій щодо визначення висловлювань як закликів до геноциду у процесі документування, кваліфікації та доведення злочинів РФ.

РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГУ ВІСЛОВЛЮВАНЬ*

*Авторка розділу Ірина Седова

ПРЕДМЕТ МОНІТОРИНГУ

У російському медіапросторі існують різноманітні способи впливу на загальну суспільну думку громадян РФ щодо війни Росії в Україні. Авторки цього звіту досліджували, яким чином суспільною думкою маніпулюють державні медіа, популярні в РФ медійні персони й пов'язані з ними інтернет-майданчики. Під час аналізу висловлювань було встановлено, що спікери, використовуючи ці інформаційні ресурси, регулярно пропагують ненависть до українців, зокрема закликають до геноциду українців, ведення агресивної війни проти України, підбурюють до воєнних злочинів і злочинів проти людяності.

МЕТОДОЛОГІЯ

Відбір контенту для аналізу проводила Кримська правозахисна група за допомогою аналітичного сервісу «War of words», розробленого ГО «Змінюємось разом». Під час моніторингу насамперед аналізували телепрограми таких російських медіа: «НТВ», «Первый канал», «Россия 1», «Звезда», «Россия 24».

Це загальноросійські федеральні телеканали, що цілком або частково є державною власністю, здійснюють мовлення на всій території Російської Федерації. Контент цих телеканалів першочергово спрямований на російськомовну аудиторію, яка проживає на території РФ.

Щодо мережі Інтернет, за даними сайту Similarweb, станом на липень 2024 року¹ кількість відвідувань сайтів цих телеканалів на місяць була такою:

- «НТВ» – 28,36 млн. відвідувань;
- «Первый канал» – 24,58 млн. відвідувань;
- Smotrim.ru (відеосервіс ВГТРК, який транслює зокрема й телепрограми каналу «Россия 1») – 31,42 млн. відвідувань;
- «Звезда» – 2,969 млн. відвідувань;
- «Россия 24» (сайт ВГТРК) – 2,67 млн. відвідувань.

¹ Сайт Similarweb, <https://www.similarweb.com/>

Також до моніторингового переліку увійшли обрані відеоканали російських медіа й спікерів, що мають більш ніж 50 000 підписників у месенджері Telegram або на каналах відеохостингів Youtube та Rutube².

Методологію відбору й оцінки висловлювань розробила доцентка Києво-Могилянської Академії, дослідниця Упсальського Університету Юлія Крилова-Грек (*див. розділ «Психолінгвістичні особливості аналізу висловлювань»*).

Для аналізу було відібрано контент вищезазначених інформаційних ресурсів, оприлюднений у період з 24 лютого 2022 по 31 липня 2024 року.

Відбір контенту здійснювався за допомогою текстових розшифровок відеопрограм, що використовували мову ненависті, та у текстових публікаціях телеграм-каналів за ключовими словами, визначеними емпіричним шляхом у попередніх моніторингах. Деякі ключові слова та словосполучення, за якими відбувався пошук потрібного контенту:

«уничтожить бандеровцев»;
«дойти до львова»;
«антихрист»;
«мы их уничтожим».

Державні телеканали, що стали об'єктом цього аналізу, мають спеціалізовані ток-шоу й авторські програми, де багато випусків присвячено саме розпалюванню ненависті та пропаганді ведення агресивної війни в Україні. Такі випуски, на думку авторок звіту, транслюють заклики до геноциду та інших злочинів. До злочинів в цих програмах закликають як ведучі, так і запрошені до ефірів гості³.

СОЦМЕРЕЖІ ТА АНОНІМНІ TELEGRAM-КАНАЛИ

Окрема категорія каналів впливу на свідомість – соцмережі. Авторки цього аналізу досліджували окремі авторські канали в месенджері Telegram, що належать деяким лідерам думок, які регулярно розповсюджують заклики з ймовірним підбурюванням до геноциду та/або з пропагандою ведення агресивної війни.

² Повний перелік каналів, обраних для дослідження див. у Додатку 1

³ Повний перелік телепрограм, в яких були зафіксовані заклики дивіться у Додатку 2

Автори цих Telegram-каналів ретранслюють ефіри російського державного телебачення, а також активізують впливи оприлюднених на ТБ меседжів і наративів. Одним з інструментів підсилення впливу таких меседжів є додаткове залучення цільової аудиторії до взаємодії з цим контентом.

Зокрема, за спостереженнями моніторів, відсутність пре- та постмодерації, що фактично уможлиблює коментування та заохочує подальше розпалювання ворожнечі в коментарях до дописів, дозволяє більш жорстокі висловлювання, ніж оприлюднені в ефірах державних телеканалів. В окремих випадках їх іноді розміщують самі автори як коментарі до тих чи інших новин або як супроводжуючий коментар до перепосту публікацій інших спікерів.

Ще один спосіб інформаційної спекуляції в інтернеті – поширення в Telegram-каналах топових російських пропагандистів з мільйонними аудиторіями різноманітних меседжів з анонімних Telegram-каналів, що містять велику кількість закликів до геноциду українців та інших злочинів.

Ці анонімні Telegram-канали також мають десятки, а іноді сотні тисяч підписників, але не завжди можна з'ясувати, хто саме керує цими каналами. В окремих випадках телеведучі державних ТРК запрошують на ефіри основних авторів цих каналів і рекламують такі Telegram-канали у випусках російського телебачення, ще й закликають глядачів підписуватися на них в інтернеті.

ОСНОВНІ СПІКЕРИ

Запрошені в ефіри російських телеканалів гості, які поширюють заклики вбивати українців, – лідери думок з різних сфер суспільного життя. Це переважно політологи, військові експерти, зокрема військові у відставці, різноманітні блогери, найперше ті, які називають себе військовими кореспондентами. Серед спікерів, ініціаторів розповсюдження антигуманних закликів, також є письменники, філософи, вчені.

Іноді такі заклики ще поширюють запрошені на ефіри лікарі, релігійні діячі та інші спікери, які користуються авторитетом серед жителів Росії. Окрема категорія спікерів – державні службовці, представники різних гілок влади, серед них – військові командири.

Повний перелік спікерів, чії висловлювання на думку авторок цього розділу мають ознаки закликів до геноциду українців, ведення агресивної війни

та інших злочинів, Кримська правозахисна групою зібрала на інформаційному ресурсі «Викриття російських пропагандистів»⁴.

ВИДИ ЗАКЛИКІВ

Заклики у цих висловлюваннях зазвичай лунали як **поради чи побажання або виглядали як дозвіл на вчинення певних дій, вимога чи спонування до дії.**

Перший блок – заклики до геноциду. Їх використовують зокрема за допомогою метафор, узагальнень, спекуляцій на архетипах Другої світової війни.

Наприклад, російський письменник, блогер і телеведучий Дмитро Пучков 22 квітня 2023 року під час виступу на освітньому заході «Курс молодого бійця», організованому Російською військово-історичною спільнотою, відповідаючи на запитання «Чи має право на існування українська нація?», заявив:

«На вопрос «Как вы относитесь к украинцам?» Точно так же как они ко мне. Я считаю, что всю эту нацистскую мразь надо перестрелять безо всякой жалости! Перевоспитывать их бесполезно! То, что их хоронят там в промышленных масштабах, это на пользу им самим, и нам тоже. Вот такое примерно отношение».

Відеозапис виступу із цим висловлюванням станом на липень 2024 року має більш ніж 2 мільйони переглядів на Youtube⁵.

Другий блок – це заклики до ведення агресивної війни й заклики до подальшого захоплення території України військовим шляхом у поєднанні з мовою ворожнечі.

Наприклад, 26 вересня 2022 року російський актор та священник Іван Охлобистін в своєму блозі на сайті Яндекс.Дзен написав:

«А теперь у нас нет выхода кроме тотальной победы, с зачисткой всего связанного с нацистской Украиной и всеми, кто поддерживал её. Кто превратил её в то, чем она сейчас является. На планете не должно остаться

⁴ Сайт «Викриття російських пропагандистів»: https://info_warfare.uwazi.io/

⁵ Ток-шоу «Категорически!» с Дмитрием Пучковым», (22.03. 2023 р.), https://www.youtube.com/watch?v=Rt1h_Tnhv5o

ни единого сантиметра, куда бы можно было воткнуть «жовто-блакитный прапор». Если даже для этого потребуется использовать ядерное оружие, его нужно использовать не задумываясь.»

І третій великий блок – це заклики до злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Самі по собі такі заклики не є окремими злочинами ані в українському, ані в міжнародному законодавстві.

Під цю категорію висловлювань підпадають деякі заклики знищувати всю українську цивільну інфраструктуру й енергетику.

Наприклад, частина промови депутата державної думи Андрія Гурульова на телеканалі «Росія 1» у програмі «Вечір з Володимиром Солойовим» від 5 липня 2022 року:

«...Первое – обесточить. Что такое электричество? Причём это не великая проблема, я вас уверяю. Не надо бить по электростанциям, это просто по распределителям, они сразу встанут. Их одномоментно не восстановишь и очень быстро не восстановишь. Зимой – это сразу крах отопления, это нет воды, это нет канализации. Представьте Киев, в котором недели две нет канализации...»

Також сюди можна додати деякі заклики до переслідування чи страти українських військовополонених. Наприклад, заява Сергія Карнаухова в програмі Соловьев LIVE від 29 березня 2022 року:

«Военный трибунал, который осудит и приговорит всю эту погань к ответственности, к наказанию, это Донецк. В центре Донецка, в центре Луганска должны проходить публичные, открытые на весь мир, военные трибуналы. Более того, мы должны публично на весь мир предложить различным судьям поучаствовать в этом мероприятии, так, как когда-то это было. Дальше создать большую комиссию судебную и судить эту погань.»

Ни Донецк, ни Луганск. не входят ни в какие европейские союзы, у них нет никаких мораториев на смертную казнь, более того, Донецк и Луганск в наши годы, в 21 веке, в 2022 году имеет полное право избрать ту меру наказания, которая будет соответствовать тяжести содеянного. Никаких расстрелов, только виселица, потому что эта падаля должна висеть на площадях. Как бы это средневеково ни звучало, за то, что они сделали, они должны быть наказаны. Надеюсь, военные трибуналы будут такими.»

СПОСОБИ ПОДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ

Проаналізовані заклики до геноциду й пропаганди ведення агресивної війни, які містять в собі ознаки злочинів, мають шаблонну побудову, що забезпечує ефект впливу цих висловлювань на цільову аудиторію.

Зазвичай заклики розповсюджуються у **форматі прямих цитат** запрошених до ефіру спікерів або у **формі коментарів** самих телерадіоведучих, якими вони ілюструють ті чи інші інформаційні сюжети, також заклики зустрічаються у **формі дослівного цитування** телеведучими інших спікерів. Ще один спосіб – це використання в ефірах ТБ матеріалів з соцмереж із закликами. Такий інформативний продукт може мати вигляд листів або відеозвернень людей, яких ведучі називають своїми глядачами чи «простими росіянами». У соцмережах заклики поширюються в пабліках відомих російських телеведучих як перепости цитат з анонімних Телеграм-каналів, у супроводі пояснювальних відео- і фото- матеріалів. Іноді в соцмережах роль підсилюючого засобу впливу закликів на аудиторію виконують поєднані з картинками тексти (так звані мему).

ОСНОВНІ НАРАТИВИ

Поширюючи заклики, про які йшлося вище, Російська Федерація використовує кілька основних наративів. Під час роботи над цим розділом авторки звіту проаналізували 420 висловлювань, які, на їхню думку, містять у собі жорсткі ненависницькі висловлювання та заклики до повного чи часткового вбивства українців й часткового чи повного захоплення території України.

У проаналізованих висловлюваннях російські пропагандисти закликають до різних типів злочинів, серед яких є заклики, що вважаються кримінальними злочинами за критеріями як українського, так і міжнародного кримінального права.

Зокрема, йдеться про **заклики до геноциду й заклики до ведення агресивної війни**. Окрім цього є ще кілька категорій закликів, які, на думку авторок цього звіту, становлять пряму загрозу для українців у контексті загарбницької війни, яку Російська Федерація вже більше ніж 10 років веде на території України. Це **заклики до злочинів проти людяності та заклики до вчинення воєнних злочинів**.

Перелічені вище заклики повторюються в ефірах державних російських телеканалів і лунають у промовах різних спікерів. У змісті таких закликів можна виокремити кілька основних тверджень:

- 1) Твердження про необхідність знищення українців частково чи щент;
- 2) Твердження про необхідність повного чи часткового захоплення Росією території України;
- 3) Твердження про необхідність знищення української нації (політичної нації, українства в цілому);
- 4) Твердження про необхідність знищити українську державу;
- 5) Твердження про необхідність фізичного знищення всіх представників української влади;
- 6) Твердження про необхідність знищення цивільної інфраструктури й енергетики;
- 7) Твердження про необхідність знищення українських міст;
- 8) Твердження про необхідність застосування в Україні ядерної чи хімічної зброї;
- 9) Твердження про необхідність вбивати та/або переслідувати тих цивільних українців, які не підтримують Росію;
- 10) Твердження про доцільність страти чи довічного терміну для всіх українських військовополонених.

У деяких випадках заклики до вбивства українців не лише виправдовують вчинення таких дій, але й мають наказову форму *порад, побажань, дозволів на вчинення дії чи тверджень про нагальну потребу вчинення таких дій*.

До того ж більшість проаналізованих закликів пропагандистів містить **твердження про необхідність повного чи часткового фізичного знищення чи переслідування жителів України**. Такі заклики переважно супроводжуються роз'ясненнями й виправданнями необхідності таких дій.

Розглянуті висловлювання маніпулюють часто повторюваною аргументацією, що легалізує в суспільній свідомості громадян РФ скоєння **геноциду українців, злочинів проти людяності та воєнних злочинів росіян на території України**. Така аргументація не базується на реальних фактах, її завдання – емоційний вплив на цільову аудиторію завдяки залякуванню

чи апеляції до архетипів і стереотипів, які зображують російську агресію та злочинні дії в ореолі героїчного подвигу – звияжних вчинків задля порятунку та захисту росіян.

Наприклад, російський телеведучий Сергій Мардан, у своєму авторському Телеграм-каналі коментуючи відео із затриманим українським військовополоненим, називає українців сатанистами, а росіян – армією Світла.

«Война на глазах приобретает все приметы войны религиозной. Мы – воины Света. Они – армия тьмы. Поскольку это – сатанисты, самым правильным их было бы сжигать живыми. Инквизиторы были не дураки»⁶.

Для виправдання масових вбивств українців і захоплення чи знищення України використовується **підміна понять** і твердження, що загарбницька війна в Україні з ознаками геноциду українців це:

- Боротьба з нацистами, бандерівцями, фашистами;
- Боротьба з нелюдами, звірами, мразотою;
- Відплата за вчинки українців;
- Війна з США і НАТО, які воюють з Росією руками українців;
- Боротьба з русофобією;
- Звільнення України з-під контролю Заходу;
- Намагання зупинити поставки західної зброї в Україну;
- Вимушений крок, до якого призвели дії України;
- Боротьба з терористами;
- Подолання загрози для безпеки росіян;
- Повернення українцям втраченої та забутої ними російської ідентичності;
- Військова задача, ціль СВО, логіка війни, боротьба з небезпечним ворогом;
- Відновлення історичної справедливості, повернення історичних російських земель;
- Намагання зупинити розв'язану Україною війну;
- Боротьба з бісами, сатанистами, слугами антихриста, шайтанами;

⁶ Мардан ,С. (@mardanaka (21.05.2022, час 11:03). <https://t.me/mardanaka/9233>

Деякі наративи вміщують заклики до захоплення всіх українських територій, поєднані із заохочуваннями до вбивства українців.

Ці заклики також співіснують із **запереченнями існування українців як окремої нації** або **прагнуть розділити українців на своїх (яких називають росіянами або малоросами) й чужих (яких називають нацистами або бандерівцями)**. Ідеологічною основою таких висловлювань є тези:

- Частина українців, які насправді є росіянами, треба звільнити, а інша частина українців не має права існувати як окрема нація;
- Українців як нації не існує, українці – це росіяне, яких треба звільнити від злочинної влади, а всіх незгодних треба знищити;
- Росія має захопити Україну, щоб повернути українцям їхню російську ідентичність;

У загальному контексті висловлювань терміни «бандерівці» та «нацисти» в російському інформаційному просторі мають негативну конотацію для росіян і можуть спонукати їх до злочинних дій щодо всіх українців, які ратують за незалежність України. Це безпідставні звинувачення, оскільки ідеологія фашизму й нацизму не має помітної підтримки з боку українців, будучи забороненою на законодавчому рівні⁷.

ВЕРТИКАЛІ НАРАТИВІВ

Поширюючи заклики до геноциду українців та інших злочинів, російські пропагандисти часто цитують топових чиновників і військових, чиї думки вони використовують як привід для створення нових, більш жорстких наративів і посилення емоційного впливу цих висловлювань на цільову аудиторію.

Застосування такої «вертикалі наративів»⁸ дозволяє російським пропагандистам використовувати цитати топ-посадовців для аргументації закликів до геноциду й ведення агресивної війни. Наприклад, твердженням

⁷ Детально про визначення деяких понять, виявлених у досліджуваному контенті, див. у словнику-роз'ясненні, укладеному Юлією Криловою-Грек. Стор. 54 дослідження «Мова ворожнечі в онлайн-медіа, які висвітлюють події у Криму» https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2022/06/mova-vorozhnechi_fin_ua.pdf

⁸ Сайт КПГ, стаття «Для підсилення закликів до геноциду державні медіа РФ використовують вертикалі наративів» <https://crimeahrg.org/uk/dlya-pidsilennya-zaklikiv-do-genocididu-derzhavni-media-rf-vikoristovuyut-vertikali-narativiv/>

президента Росії Путіна про те, що українців не існує як окремої нації, що Україна контролюється нацистами й що територія України є історичною російською землею, пропагандисти послуговуються для аргументації закликів повного захоплення України й закликів до знищення чи то переслідування українців, які чинять опір окупації.

Цитування топ-посадовців для поширення таких закликів допомагає підсилити їхній вплив на цільову аудиторію медіа, де ці меседжі поширюються.

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА*

PAUSE

*Авторка розділу Анна Микитенко

ПРОПАГАНДА ВІЙНИ

Починаючи розмову про заборону пропаганди війни й закликів до геноциду у міжнародному праві, варто наголосити, що такі заборони є частиною ширшої сфери регулювання, а саме – сфери свободи слова. Ця свобода гарантована, зокрема, статтею 19 Загальної декларації прав людини, статтею 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статтею 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейської конвенції з прав людини).

Однак ці гарантії не є абсолютними й не стають на заваді встановленню обмежень з метою забезпечення поваги прав і репутації інших осіб, а також обмежень в інтересах національної або громадської безпеки чи порядку, територіальної цілісності держави, запобігання заворушенням або злочинам і забезпечення здоров'я чи моральності населення. Більше того, Європейська конвенція з прав людини прямо зазначає, що свобода слова не перешкоджає вимогам держави ліцензувати діяльність радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

До того ж, хоча міжнародне право не забороняє дезінформацію та пропаганду як форми свободи слова, воно однозначно забороняє пропаганду війни й виступів, що підбурюють до дискримінації, ворожнечі чи насильства (стаття 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, стаття 4 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації).

Варто зазначити, що *пропаганда війни заборонена лише як заклик до збройної агресії або порушення миру*; пропаганда під час війни дозволена, так само як дезінформація, зокрема, з метою підірвати здатність ворога до протистояння, як форма підступності або обману [A/77/228, п. 39, 44]. Водночас, під час війни заборонені такі операції, зокрема *інформаційні, які розповсюджують терор серед цивільного населення, заохочують до порушень міжнародного гуманітарного права, закликають вчиняти воєнні злочини, погрожують насильством або є актом віроломства*, тобто діями, що спонукає сторону збройного конфлікту надати ворогу захист за міжнародним гуманітарним правом, який дозволить йому вбивати, ранили чи брати у полон [ст. 3 спільна для чотирьох Женевських конвенцій].

Далі більш детально йтиметься про екстремальну форму закликів до вчинення злочинів, а саме заклик до геноциду. Проте перш ніж заглибитися у це обговорення, варто згадати про існування ще одного виду міжнародних

злочинів – це злочини проти людяності. На відміну від закликів до геноциду, заклики до вчинення злочинів проти людяності не є окремим злочином у міжнародному праві, зокрема, за Римським статутом.

Тому якщо говорити про висловлювання, спрямовані проти українців, як про злочин проти людяності, то треба довести, що такі висловлювання є «іншими злочинами» («other inhumane acts»). Ідучи цим шляхом, необхідно буде довести, що за своєю тяжкістю ці висловлювання можна порівняти з іншими діями, які становлять злочини проти людяності, – катуванням, сексуальним насильством або насильницьким переміщенням.

ЗАКЛИК ДО ГЕНОЦИДУ

Отже, коли інформаційні операції чи інші дії набувають форми закликів до геноциду, слід згадати статтю III Конвенції про запобігання злочину геноциду й покарання за нього, що забороняє «прямі та публічні заклики до вчинення геноциду». Аналогічна заборона міститься у статті 25 Римського статуту, яким керується Міжнародний кримінальний суд у своєму триваючому розслідуванні ситуації в Україні..

Перш ніж переходити до аналізу міжнародно-правової заборони закликів до геноциду, варто коротко окреслити, які діяння можуть становити геноцид. Такими діяннями є: (i) вбивства членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи; (ii) заподіяння важких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; (iii) умисне створення для такої групи умов життя, покликаних призвести до її повного або часткового фізичного знищення; (iv) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі; або (v) примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи [ст. II Конвенції про геноцид]. Для того, щоб ці діяння становили злочин геноциду, вони мають бути вчинені з *умислом знищити повністю чи частково захищену групу*, а саме будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу.

Національна група – це особи, які пов'язані законними *зв'язками громадянства* (у рамках національної правової системи або визнані міжнародною спільнотою), а також поділяють загальне розуміння та взаємність прав і обов'язків [Akayesu T], п. 512].

Етнічна група охоплює людей зі спільною мовою, традицією, культурою, історією, соціальними структурами й культурою, серед іншого, наприклад,

з колективними племінними звичаями й традиційними зв'язками з землею [Akayesu T], п. 513, Аль Башир Ордер на арешт, п. 22 і 137].

Расова група є групою людей, які мають спільні спадкові фізичні риси, як-от колір шкіри, й часто ототожнюються з географічним регіоном, незалежно від мовних, культурних, національних або релігійних факторів [Akayesu T], п. 514, Каішема вирок, п. 98].

Релігійна група об'єднує людей, які сповідують одну й ту саму релігію чи мають однакові релігійні переконання, спосіб богослужіння [Akayesu T], п. 515, Каішема вирок, п. 98].

Тоді як значення «знищити групу повністю» є достатньо очевидним, поняття «знищити групи частково» потребує додаткових роз'яснень. Тут не існує чіткої кількісної вимоги, тобто вчинок злочинця не обумовлений знищенням визначеної кількості представників захищеної групи [Gatete T], п. 582]. Однак умислом злочинця має бути охоплена «суттєва» частина цієї групи – суттєва настільки, щоб її знищення вплинуло на групу як таку [Karadžić T], п. 555]. Щоб встановити, чи є суттєвою частина захищеної групи, щодо якої, можливо, вчиняється чи вчинено злочин геноциду, враховуються такі фактори, як абсолютний розмір частки групи, яка страждає чи постраждала від злочину, а також її розмір відносно всієї групи; значимість, емблематичність і значущість цієї частки для всієї групи та її виживання; територія під контролем злочинців і та, на якій вони є активними й куди вони можуть досягати [Mladić T], п. 576].

Повертаючись до закликів до геноциду у міжнародному праві, необхідно зазначити, що це злочин. Відповідно, вирізняють чіткі елементи цього злочину, а саме – *заклик має бути прямим і публічним*.

Прямий закликом до геноциду має місце, коли закликають до вчинення одного чи кількох геноцидальних діянь (див. вище) [ICTR, Prosecutor v. Serugendo, «Trial Judgement», ICTR-2005-84-T, 12 June 2006, п. 9].

Прямий закликом – це закликом, який має однозначне тлумачення в конкретному контексті та який цільова аудиторія сприймає відповідно до його змісту. Прямий закликом не може бути розпливчастим або непрямим припущенням чи мовою ненависті, яка не закликає до геноциду прямо. [ICTR Trial Chamber in The Prosecutor v. Pauline Nyiramasuhuko et al., п. 5986]. *Культурні та мовні чинники, а також тип аудиторії, до якої звернене повідомлення, можуть допомогти визначити, чи кваліфікується певна промова як прямий закликом* [ICTR, Prosecutor v. Muvunyi, «Trial Judgment», ICTR-00-55-T, 11 February 2010, п. 502]. *Політична та громадська приналежність автора*

таких закликів також є релевантним фактором [ICTR, Prosecutor v. Bikindi, «Judgement», ICTR-01-72-T, 2 December 2008, п. 387-389].

Публічний заклик *вимагає масовості комунікацій*, тобто це промови, зроблені на великих, повністю публічних зібраннях, повідомлення, поширені засобами масової інформації або через систему публічного оповіщення [ICTR, Prosecutor v. Pauline Nyiramasuhuko et al., «Trial Judgement», ICTR-98-42-A, 24 June 2011, п. 5987].

СУДОВА ПРАКТИКА

Міжнародний кримінальний суд поки що не переслідував осіб, підозрюваних у закликах до геноциду, тому складно прогнозувати, які саме заклики можуть вести до кримінальної відповідальності. Разом із цим, практика інших міжнародних судів і трибуналів є помічною принаймні з точки зору загального розуміння, які промови чи вислови раніше були визнані закликом до геноциду або подібними до нього діяннями.

Перш за все, Юліус Штрайхер, засновник, редактор і видавець *Der Stürmer*, поніс відповідальність у Нюрнберзькому трибуналі за антисемітські статті, в яких євреїв називали «паразитом, ворогом і злочинцем, розповсюдженцем хвороб» або «зграями сарани, які повинні бути винищено повністю». За ці та схожі висловлювання Штрайхер **був визнаний винним у вчиненні злочинів проти людяності** (трибунал не розглядав геноцид і заклики до нього) як такий, хто «допоміг створити, завдяки своїй пропаганді, психологічну основу, необхідну для здійснення програми переслідувань, кульмінацією якої стало вбивство шести мільйонів чоловіків, жінок і дітей». **Так само за злочини проти людяності був засуджений** Отто Дітріх, який контролював *Der Stürmer* і десятки інших видань, сукупна аудиторія яких перевищувала 30 млн людей.

З іншого боку, Ганс Фріцше, начальник відділу німецької преси Міністерства суспільної освіти і пропаганди, який видавав інструкції німецьким газетам, вказуючи їм, що повідомляти, був виправданий у Нюрнбергу. Сторона обвинувачення не змогла довести, що навмисна фальсифікація новин мала на меті саме пробудження в німецькому народі пристрасті, яка привела би до вчинення звірств проти підкорених народів. Пізніше один із обвинувачів заявив: нововиявлені докази довели, що Фріцше не лише знав про винищення євреїв, але й зіграв важливу роль у скоєнні злочинів. Згодом Фріцше все ж був засуджений до восьми років ув'язнення.

Міжнародний трибунал щодо Руанди визнав трьох осіб винними у закликах до геноциду за розповсюдження у радіопередачах і газетах закликів вбивати тутсі, хоча такі заклики мали дещо завуальований характер «рубати високі дерева», «ставати до роботи» тощо. Трибунал визнав, що «без вогнепальної зброї, мачете чи будь-якої фізичної зброї [обвинувачені] стали причиною смерті тисяч невинних мирних жителів».

Водночас, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії також розглядав справу про пропаганду й заклики до насильства, але ця справа закінчилася виправдувальним вироком. Трибунал не визнав винним у скоєнні злочинів шляхом пропаганди Войслава Шешеля, лідера крайньої правої сербської політичної партії, а під час війни 1990-х років – організатора озброєних угруповань сербських добровольців.

Протягом декількох років Шешель виголошував промови, друкував статті та усно оприлюднював заяви, які експерти охарактеризували як «ксенофобський націоналізм» [Seselj TJ, п. 298]. Проте заяви на кшталт «жоден Усташа не повинен лишити Вуковар живим», заклики до військових «героїчно битися проти Усташа й не давати пощади» не були визнані злочинними. Трибунал вирішив, що такі слова, сказані політиком, а не людиною, яка б мала хоч якийсь контроль над військовими операціями, могли лише підтримувати мораль сербських військових [Seselj TJ, п. 318]. У контексті іншої промови трибунал визначив, що заклик очистити Боснію від «погані», поза розумним сумнівом, міг бути закликом до етнічних чисток [Seselj TJ, п. 328].

Навіть щодо закликів, які трибунал визнав закликами до вигнання чи примусового переселення, як-от «Усташа геть», «хорвати, їдьте до Хорватії», «Це Сербія», не було доведено, що переміщення населення стало наслідком таких закликів, і, відповідно, що ці заклики були злочинними [Seselj TJ, п. 333].

УНІВЕРСАЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ

Крім як у міжнародних судах і трибуналах, винних у закликах до геноциду можна притягнути до відповідальності у національних судових інстанціях, зокрема, за злочини, вчинені за межами відповідних держав. Такий механізм називається універсальною юрисдикцією.

Єдиної узагальненої процедури притягнення до відповідальності осіб, які закликають до вчинення геноциду українців, у межах дії механізму

універсальної юрисдикції не існує, адже в кожній країні своє унікальне кримінальне законодавство й свої процедури.

Наприклад, у США визначення злочину закликів до геноциду практично повторює наведене вище за Конвенцією про запобігання злочину геноциду й покарання за нього [18 U.S.C. § 1091(c)]. Однак далі роз'яснено, що вважається закликом: особа спонукає іншу негайно долучитися до діяння за обставин, коли існує значна ймовірність негайно викликати таке діяння [18 U.S.C. § 1093(3)]. Водночас обов'язково має бути зв'язок ситуації зі США, Наприклад, перебування обвинуваченого на території США чи висока ймовірність, що таке станеться [Trial International, Universal Jurisdiction, Law and Practice in the United States of America, May 2022, p. 21].

Німеччина натомість не криміналізувала заклики до геноциду у формулюванні, ідентичному конвенційному, але такі діяння все ще можуть переслідуватися за національним правом, зокрема, у структурному розслідуванні, коли особа злочинця не встановлена [Universal Jurisdiction Law and Practice in Germany, March 2019, p. 17].

Нарешті, Франція, хоча й може переслідувати злочини катування та насильницького зникнення, а також усі злочини, криміналізовані за Римським статуттом, у межах універсальної юрисдикції, вимагає для цього постійної присутності («habitual residence») підозрюваного на своїй території [France's Highest Court Confirms Universal Jurisdiction, June 2023].

ПРОГАЛИНИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Як видно з наведених вище міжнародно-правових норм і судової практики, **у міжнародному праві немає чіткого визначення пропаганди, яка порушує міжнародне право, або єдиного підходу до визначення, які саме заяви можуть каратися як прямий і публічний заклик до геноциду.** Відповідно, багатьом міжнародним і національним судовим інстанціям складно провести межу між проявами свободи слова й порушеннями відповідних заборон. Також за відсутності сучасної судової практики кримінальних судів і трибуналів немає чіткого розуміння, як саме трактуватимуться заклики, розповсюджені через соціальні мережі чи іншими засобами, яких не існувало у 90-х роках минулого сторіччя, коли розглядалися схожі справи у контексті злочинів у Руанді та країнах колишньої Югославії.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ*

*Авторка розділу Людмила Опришко

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

У контексті російсько-української війни нерідко постає питання про притягнення до відповідальності осіб, які цілеспрямовано здійснюють шкідливий інформаційний вплив, поширюючи «мову ненависті і страху», пропагуючи війну, закликаючи до геноциду, а також розповсюджуючи інформацію, що спонукає до планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни, до порушення законів і звичаїв війни тощо.

З огляду на це варто зазначити, що Кримінальний кодекс України (*далі – КК України, ККУ*) містить низку статей, спрямованих на попередження та припинення згаданих вище діянь, і визначає покарання за їх вчинення. Насамперед йдеться про кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку, передбачені статтями: 436 (*Пропаганда війни*), 437 (*Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни/Злочин агресії*), 438 (*Порушення законів та звичаїв війни/Воєнні злочини*), 442 (*Геноцид*), 442-1 (*Злочини проти людяності*) ККУ. Але не слід забувати й про статтю 161 ККУ (*Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками*). Залежно від змісту висловлювань, можуть застосовуватись інші норми КК України, наприклад, статті 109 (*Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади*), 110 (*Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України*) тощо.

У цьому звіті ми зосередимо увагу лише на деяких з наведених правових норм, а саме на статтях 436, 437, 438 та 442, 442-1 КК України, оскільки під час війни вони найчастіше згадуються як імовірні підстави для відповідальності. Зазначені законодавчі положення з'явилися у КК України в результаті імплементації принципів і норм міжнародного права. Тому застосування їх українськими судами має здійснюватися з урахуванням відповідних міжнародних стандартів та практики міжнародних судів (*див. розділ «Міжнародне законодавство»*).

Слід також додати, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (стаття 9 Конституції України), тому їх необхідно дотримуватися, зокрема, у кримінальному провадженні (ч. 1 статті 9 КПК України).

Для комплексного аналізу також варто зважати на певні загальні положення українського законодавства про кримінальну відповідальність. Остання може наставати лише у разі скоєння особою кримінального правопорушення, **прямо передбаченого КК України**. Якщо на момент вчинення певних дій чи бездіяльності ККУ не встановлював їхню протиправність, вони не вважаються злочинами чи кримінальними проступками, а отже кримінальна відповідальність не настає. ККУ прямо забороняє застосовувати закон про кримінальну відповідальність за аналогією (ч. 4 статті 3 ККУ).

Не можна оминати й питання про дію згаданих статей КК України у часі, оскільки протиправність, караність діянь та їхні наслідки визначаються нормами ККУ, що діяли на час вчинення кримінального правопорушення (ч. 2 статті 4 ККУ). Закон про кримінальну відповідальність, який встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність абов в інший спосіб погіршує становище особи, **не має зворотної дії** в часі (ч. 2 статті 5 ККУ).

Ці правові підходи є особливо значущими тому, що доки готувався цей звіт, Україна ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду й поправки до нього. Через це внесено зміни до КК України, зокрема, до статей 8, 49, 437, 438, 442. Кодекс доповнено також новою статтею – 442-1 (*Злочини проти людяності*)⁹. Зазначені зміни набрали чинності 24 жовтня 2024 року. Проте, висловлювання ворожнечі, що лунають з російського медіапростору, проаналізовані в цьому звіті, поширювалися задовго до цієї дати і продовжують розповсюджуватись після її настання. Тому вони підпадати-муть під різне правове регулювання, на що ми будемо звертати увагу.

ЮРИСДИКЦІЯ УКРАЇНИ

Юрисдикція України поширюється лише **на її територію**. Тому особи, які вчинили злочини на території України, незалежно від місця їхнього постійного проживання та громадянства, підлягають кримінальній відповідальності за законодавством України, тобто відповідно до КК України. Злочин й/або кримінальний проступок вважаються вчиненими на території України,

⁹ Закон України від 9 жовтня 2024 року № 4012-ІХ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20KText>

якщо їх було **почато, продовжено, закінчено чи припинено на території України**, а також якщо виконавець їх або хоча б один із співучасників діяв на території України.

У цьому контексті постає питання про те, чи вважатимуться вчиненими на території України заклики чи інші дії, пов'язані із поширенням інформації, які порушують кримінальне законодавство України, якщо вони були публічно зроблені на території держави-агресора, але через інтернет стали доступними користувачам на території України. Для того, щоб відповісти на це питання, необхідно звернутись до визначення поняття «територія».

Статті 2 та 13 Конституції України передбачають, що суверенітет України поширюється на всю її територію, вона є цілісною та недоторканою в межах існуючого кордону; земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу. Заразом стаття 1 Закону України «Про державний кордон» передбачає, що державним кордоном України є лінія та вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які позначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» характеризує територію як частину земної поверхні з повітряним простором і розташованими під нею надрами у визначених межах (кордонах), що має певне географічне положення, природні та створені внаслідок діяльності людей умови й ресурси (п. 13 ч. 1 статті 1).

Це визначення території України **не охоплює кіберпростір**¹⁰. Зважаючи на глобальний, транскордонний характер інтернету, юрисдикція держав стосовно правопорушень, вчинених з використанням інтернет-технології, має визначатися міжнародним правом. Українське кримінальне законодавство наразі не дає прямої відповіді на питання щодо юрисдикції держави Україна у кіберпросторі.

Утім наявна, хоча й незначна за кількістю справ, українська судова практика засвідчує, що Україна вважає себе правомочною притягувати до кримінальної відповідальності за поширення забороненої українським

¹⁰ Відповідно до п. 11 ч. 1 статті 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» **кіберпростір** – це середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем і забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19KText>

кримінальним законодавством інформації, розповсюджуваної в мережі Інтернету з території іншої держави, але доступної для користувачів на території України¹¹.

КК України врегульовує також питання застосування його норм у разі вчинення кримінального правопорушення за межами території України. У таких випадках значущими є громадянство особи й місце її постійного проживання.

Якщо кримінальне правопорушення вчинене **за межами території України** громадянином України чи особою без громадянства, які **постійно проживають в Україні**, останні можуть притягуватись до кримінальної відповідальності за нормами КК України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, а також, якщо таку особу не було покарано за ті самі правопорушення за законодавством іншої країни (ч. 1 та 2 статті 7 ККУ).

Іноземці та особи без громадянства, які **постійно не проживають** на території України і вчинили кримінальне правопорушення **за її межами**, можуть притягуватись до кримінальної відповідальності відповідно до норм КК України лише у виняткових випадках, зокрема, визначених міжнародними договорами. Відповідальність за нормами кримінального законодавства України може також наставати у разі вчинення особою **тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти прав і свобод громадян України та інтересів України**, передбаченого ККУ (ч. 1 статті 8 ККУ).

Тяжким вважається злочин, за вчинення якого як основне покарання передбачений штраф в розмірі від десяти до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян¹² або позбавлення волі на строк понад п'ять років, але не більше ніж десять років. **Особливо тяжким** є злочин, вчинення якого карається штрафом у розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавленням волі на строк понад десять років або довічним позбавленням волі.

¹¹ До прикладу, про це свідчать вирoki у справах № 761/14763/22 від 14.11.2023 за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114881278> та №127/15700/23 від 24.01. 2024 «за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116618973>. Водночас варто зауважити, що ці справи розглядалися за відсутності обвинувачених і в них питання юрисдикції не виокремлювалося. Можна припустити, що в цих випадках суди брали до уваги факт доступності для користувачів в Україні забороненої інформації, поширеної через мережу Інтернет. Щодо того, чи достатньо лише критерію доступності інформації для вирішення питань юрисдикції, ці судові вирoki нічого не кажуть.

¹² Неоподатковуваний мінімум доходів громадян для визначення розміру штрафу як кримінального покарання становить 17 грн. (див. п. 5 розділу XX «Перехідні положення», підрозділ 1. «Особливості справляння податку на доходи фізичних осіб» Податкового кодексу України

Проте від 24 жовтня 2024 року для зазначених осіб ситуація змінилась. Іноземців й осіб без громадянства, які скоїли злочин агресії (стаття 437) або воєнні злочини (стаття 438) чи геноцид (стаття 442) або злочини проти людяності (стаття 442-1) **за межами України й постійно не проживають** на території України, можна притягнути до відповідальності за нормами КК України, якщо вони прибудуть до України і перебуватимуть на її території. Втім, це може відбутись за умови, що вони не підлягатимуть видачі або передачі іноземній державі чи міжнародному суду для притягнення їх до кримінальної відповідальності або якщо Україна відмовить у цьому (ч. 2 статті 8 ККУ).

Давність притягнення до кримінальної відповідальності

Обговорюване питання також є дуже важливим і потребує уваги. Його регулює стаття 49 КК України, яка передбачає, що особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо **з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили** минули, зокрема, такі строки:

- **п'ять років** – у разі вчинення **нетяжкого** злочину, крім випадку, коли перебіг давності зупинявся;
- **десять років** – у разі вчинення **тяжкого** злочину;
- **п'ятнадцять років** – у разі вчинення **особливо тяжкого** злочину.

Перебіг давності зупиняється, якщо особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, ухилилася від досудового розслідування або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня, коли особа з'явилася із зізнанням або її затримали. У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення кримінального правопорушення збігло п'ятнадцять років.

Перебіг давності **переривається**, якщо до закінчення вищезазначених строків особа **скоїла новий злочин**, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше ніж два роки.

Давність не застосовується, зокрема, у разі вчинення злочинів проти миру й безпеки людства, передбачених статтями 437 (*Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни/Злочин агресії*), 438 (*Порушення законів та звичаїв війни/Воєнні злочини*) і частини першої статті 442 КК України (*Геноцид*).

Втім, до 24 жовтня 2024 року **давність застосовувалась** до таких нетяжких злочинів, як пропаганда війни (стаття 436 ККУ) та публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або поширення таких матеріалів (ч. 2 статті 442 ККУ). Тому притягнення винних до відповідальності за їх скоєння було можливим лише тоді, коли з моменту вчинення злочинів і до часу, як вирок суду набрав законної сили, не минуло п'яти років (якщо строк давності не зупинявся і не переривався).

В умовах затяжного збройного конфлікту п'ять років – незначний строк. Російська збройна агресія проти України на момент підготовки цього дослідження триває вже понад десять років, і поки не помітно ознак її завершення. Тому існував значний ризик, що особи, які пропагували війну чи закликали до геноциду, можуть уникнути кримінальної відповідальності за свої дії.

Завадити цьому може процедура спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, визначена статтею 297-1 Кримінально-процесуального кодексу України (КПКУ). Вона передбачає проведення досудового розслідування за відсутності підозрюваного (крім неповнолітнього). Для її застосування слідчий зобов'язаний надати слідчому судді докази того, що підозрюваний переходується від органів слідства й суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук.

З огляду на викладене, слідчим і прокурорам, які здійснюють кримінальне провадження у справах щодо пропаганди війни чи закликів до геноциду, слід брати до уваги незначні строки давності притягнення винних до відповідальності, які діяли до 24 жовтня 2024 року, й відповідно планувати розслідування таких справ. За необхідності, варто вчасно використовувати процедуру спеціального досудового розслідування, передбачену статтею 297-1 КПК України, проте без шкоди якості досудового слідства, адже аргументів сторони захисту в таких випадках зазвичай не чуто.

Обставини щодо давності притягнення до кримінальної відповідальності дещо змінилась з 24 жовтня 2024 року. Вона більше не застосовується до таких злочинів, як прямі та публічні заклики до геноциду й виготовлення та розповсюдження матеріалів, які їх містять (ч. 2 статті 442 ККУ), скоєних в названу дату та пізніше. Її також заборонено застосовувати до злочинів проти людяності (стаття 442-1 ККУ). Осіб, які вчинили кримінальні

правопорушення, на які давність не поширюється, можна притягнути до кримінальної відповідальності у будь-який час. Водночас, зазначені зміни не торкнулися пропаганди війни (стаття 436 ККУ).

Таким чином, під час розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, передбачених згаданими статтями ККУ, **необхідно враховувати** місце вчинення злочину (територія України чи іншої держави), ступінь тяжкості інкримінованого злочину й громадянство особи, якій висунуто підозру/обвинувачення, строки давності притягнення до відповідальності та факт їх (не)закінчення, необхідність застосування процедури спеціального досудового розслідування.

Вчинення кримінальних правопорушень групою осіб

Варто також брати до уваги, що кримінальні правопорушення можуть вчинятись як одноособово, так і групою осіб. Відповідно, КК України визначає особливості притягнення осіб до кримінальної відповідальності за кримінальні проступки й злочини, скоєні у співучасті (статті 26-31 ККУ).

Співучастью є **умисна спільна участь** декількох осіб у вчиненні умисного злочину чи кримінального проступку. Співучасниками кримінального правопорушення, поряд із виконавцем, є організатор, підбурювач та пособник. Отже, важливою ознакою співучасті є **існування спільного умислу** на вчинення протиправних діянь.

У контексті нашого дослідження варто акцентувати увагу на таких формах співучасті, як підбурювання до вчинення кримінальних правопорушень та пособництво у вчиненні їх.

Підбурювачем відповідно до частини 4 статті 27 КК України вважається особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або **іншим чином схилила** іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення.

Пособником є особа, яка **порадами, вказівками**, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод **сприяла** вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу, котра вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення (ч. 5 статті 27 КК України).

Отже, необхідно не випускати з уваги те, що особа, яка схилила виконавця (-ців) до вчинення злочину (була підбурювачем) та/або порадами, вказівками чи усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінальних правопорушень (була пособником) є співучасником вчиненого злочину.

Наведене є важливим у контексті визначення кола осіб, які повинні нести відповідальність за поширення заборонених КК України закликів, матеріалів тощо.

Якщо зазначені заклики й відповідні матеріали поширено через засоби масової інформації та комунікації (зокрема за допомогою інтернету), то до кримінальної відповідальності повинні притягуватись особи, які мали прямий умисел на проголошення таких закликів або виготовлення та поширення відповідних матеріалів. До них відносяться автор закликів та/чи матеріалів, а також особа (-би), на яких покладено обов'язок здійснювати редакційний контроль за такими матеріалами до їх виходу у світ (до прикладу, редактори). До кримінальної відповідальності можуть також притягуватись і власники засобів масової інформації, якщо будуть знайдені докази їх безпосереднього впливу на редакційну політику видання загалом та на оприлюднення і поширення незаконних матеріалів зокрема. У такому випадку можна буде казати про співучасть у скоєнні злочину.

З іншого боку, власники та працівники платформ спільного доступу до інформації та відео, зокрема, таких соціальних мереж, як Facebook, X (Twitter), а також платформ Telegram, Viber тощо, які не здійснюють попереднього контролю за змістом поширюваних користувачами матеріалів, за загальним правилом, не можуть бути суб'єктами кримінальної відповідальності за поширені незаконні повідомлення.

Опис кримінальних правопорушень, які є предметом цього дослідження

Стаття 436. Пропаганда війни. *Зазначена правова норма встановлює кримінальну відповідальність за: 1) публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту; 2) виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження; 3) розповсюдження зазначених матеріалів.*

Це кримінальне правопорушення є **нетяжким**, а тому строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за його вчинення не перевищує 5 років.

Визначення понять «агресивна війна» та «воєнний конфлікт» в законодавстві України немає. Тому тлумачення їх залежатиме від судів, які розглядатимуть відповідні справи. Й важливо, щоб розуміння цих дефініцій враховувало міжнародні договори та практику міжнародних судів.

Поняття «агресія» Велика Палата Верховного Суду тлумачить у світлі статті 1 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року як застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави чи будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом ООН. Перелік дій, які, незалежно від оголошення війни, можуть бути кваліфіковані як акт агресії, сформульовано у статті 3 Резолюції. Але цей перелік не є вичерпним. Рада Безпеки ООН може визначити, що інші дії є агресією згідно положенням Статуту ООН (стаття 4 згаданої Резолюції)¹³.

Доцільно також звернути увагу на те, що кримінальну відповідальність встановлено за «публічні заклики», виготовлення та розповсюдження відповідних «матеріалів». Тобто, законодавець свідомо вживає зазначені терміни **у множині**. Крім того, всі описані діяння необхідно тлумачити у **контексті родового поняття «пропаганда війни»**.

Це означає, що відповідні публічні заклики та матеріали мають бути непоодинокими. Але скільки таких дій повинно бути вчинено — законодавець не визначає. Отже, вирішення цього питання багато в чому залежатиме від того, як зазначену правову норму тлумачитимуть суди.

Зміст поняття «пропаганда» також не має чіткого й однозначного визначення ані в міжнародному праві, ані в законодавстві України. Більше того, воно й досі є предметом дискусій серед науковців.

Це ускладнює застосування такої правової норми на практиці.

Разом із тим, як вже зауважувалося, українські суди почали ухвалювати поодинокі вироки, зокрема, і за статтею 436 КК України¹⁴, де підсудного було визнано винним, зокрема, у розповсюдженні матеріалів із публічними закликами до агресивної війни.

Стаття 437. Підготовка, планування, розв'язання та ведення агресивної війни. З 24 жовтня 2024 року стаття має назву «Злочин агресії».

¹³ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року у справі № 415/2182/20, п.п. 32-33, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176>

¹⁴ Див. згадану вище справу №127/15700/23, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116618973>

Ця правова норма передбачає відповідальність за такі види дій: 1) планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій (ч. 1 статті 437), 2) ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій (ч. 2 цієї статті).

Злочин, передбачений частинами 1 та 2, відноситься **до особливо тяжких**. До нього **не застосовуються строки давності** притягнення до кримінальної відповідальності, що, на перший погляд, дещо збільшує шанси на покарання правопорушників.

Водночас, треба зауважити, що застосування цієї статті для притягнення до кримінальної відповідальності російських «пропагандистів» є надзвичайно складним завданням. **Для цього необхідно зібрати докази, які б вказували на те, що особи, які поширюють російську дезінформацію та інші деструктивні матеріали, брали участь одному чи кількох передбачених диспозицією статті діях, а саме: у плануванні, підготовці, розв'язуванні агресивної війни чи воєнного конфлікту, у веденні агресивної війни або агресивних воєнних дій або, принаймні, у змові, спрямованій на вчинення зазначених дій.**

Необхідно враховувати, що в наукових дослідженнях розрізняють «інформаційні операції» як складники військових чи воєнних операцій та іншу інформаційну діяльність¹⁵.

Перші передбачають, зокрема, існування **єдиного замислу й плану, узгоджених дій та спільної мети** — створення сприятливих умов застосування військ (сил), здійснення деструктивного впливу — інформаційного та іншого штибу — на процеси ухвалення рішень противником тощо. Фактично, це діяльність, що її провадять певні підрозділи збройних сил, використовуючи для цього як власні можливості, так і інформаційну інфраструктуру держави. У цьому випадку згадані «інформаційні операції» можуть бути складниками планування, підготовки до ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту, або їх проведення, і за вчинення таких діянь може наставати відповідальність за статтею 437 ККУ.

Відповідно, **необхідно збирати докази на підтвердження залученості відповідальних осіб до таких діяльнісних практик, із визначенням персональної ролі в здійсненні їх, а також мати докази існування причинно-наслідкового зв'язку між згаданими «інформаційними операціями»**

¹⁵ П. М. Сніцаренко, Інформаційна операція Збройних Сил України як інтегруюча форма воєнних дій в інформаційному просторі // Наука і оборона, <http://nio.nuou.org.ua/article/view/210744/255169>

й плануванням, підготовкою, розв'язуванням та/або веденням агресивної війни чи воєнного конфлікту.

Відповідно до правової позиції, сформульованої Великою Палатою Верховного Суду, діяння, названі у статті 437 КК, здатні вчиняти особи, котрі, завдяки службовим повноваженням або фактичному суспільному становищу, спроможні здійснювати ефективний контроль за політичними чи воєнними діями або керувати ними та/або істотно впливати на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси у власній державі чи за її межами, та/або керувати конкретними напрямками політичних або воєнних дій.

Планування, підготовка, розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій, та ведення агресивної війни чи агресивних воєнних дій вимагає наявності у суб'єктів або відповідних повноважень, ресурсів у сферах міжнародних відносин, внутрішньої політики, оборони, промисловості, економіки, фінансів, або такого суспільного становища, яке дозволяє їм впливати на ухвалення відповідних рішень уповноваженими особами. Вони можуть, зокрема, але не виключно: окреслювати загальний курс розвитку держави, реалізовувати його; представляти державу в міжнародних відносинах; впливати на її нормотворчу діяльність; формувати державну політику; генерувати національну ідеологію та забезпечувати її впровадження у життя через масовий вплив на суспільну думку; затверджувати склад збройних сил, підпорядкованих державі, і керувати як ними, так і незаконними воєнізованими чи збройними формуваннями; визначати стратегічні завдання для економіки й промисловості для реалізації військових цілей; забезпечувати фінансування воєнних заходів; керувати матеріально-технічним забезпеченням впровадження цих заходів.

До осіб з такими можливостями можуть належати, до прикладу, глави держав та урядів; члени парламенту; лідери політичних партій; дипломати; керівники спецслужб; командири збройних сил, підпорядкованих державі, а також незаконних воєнізованих чи збройних формувань; інші особи, які фактично діють як військові командири; керівники органів виконавчої влади, котрі відповідають за вироблення та реалізацію державної політики й нормативно-правове регулювання у сфері діяльності збройних формувань і обігу зброї; керівники, чий правовий статус не визначається поняттям «військовий командир», але вони керують тими особами (чи контролюють їх), які беруть участь в агресивній війні чи агресивних воєнних діях; інші особи, котрі хоча й не обіймають формальних посад, проте здатні активно впливати на військово-політичні процеси, пов'язані з плануванням, підготовкою,

розв'язуванням агресивної війни чи воєнного конфлікту й веденням агресивної війни або агресивних воєнних дій¹⁶.

Кваліфікувати іншу невійськову інформаційну діяльність як таку, що заборонена цією статтею, практично неможливо, оскільки вона, швидше за все, не буде пов'язаною з діями, переліченими у диспозиції цієї правової норми. Відсутність доказів причинно-наслідкового зв'язку між інформаційною діяльністю та плануванням, підготовкою чи розв'язуванням агресивної війни чи воєнного конфлікту, участю у змові, спрямованій на вчинення зазначених дій, веденням агресивної війни чи агресивних воєнних дій унеможливує притягнення осіб до кримінальної відповідальності за статтею 437 КК України.

Стаття 438. Порушення законів та звичаїв війни. З 24 жовтня 2024 року стаття називається «**Воєнні злочини**».

Кримінально караними діями частина 1 цієї статті визнає:

- 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням;
- 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт;
- 3) розграбування національних цінностей на окупованій території;
- 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом;
- 5) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- 6) віддання наказу про вчинення хоча б однієї із вищеперерахованих дій.

Якщо вищезазначені дії поєднувалися із навмисним вбивством, дії зловмисників підлягали кваліфікації за частиною 2 цієї статті, яка встановлює жорсткішу міру покарання за їх вчинення. Редакція цієї правової норми від 24 жовтня 2024 року уточнює її зміст, передбачаючи кримінальну відповідальність за дії, перелічені у частині 1 статті 438, «якщо вони спричинили загибель людини».

Цей злочин також відноситься до категорії **особливо тяжких** (обидві частини цієї статті), його вчинення дає можливість притягнути особу до відповідальності в будь-який час, оскільки строки давності тут не застосовуються.

¹⁶ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року у справі № 415/2182/20, п.п. 140-142, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176>

Виходячи зі змісту статті 438 ККУ можна зробити висновок, що особа, причетна до вчинення цього злочину, повинна мати **прямий умисел**, тобто усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачати його суспільно небезпечні наслідки й бажати їх настання. Злочин вважається скоєним з моменту вчинення хоча б однієї з вищеперерахованих дій.

Варто зауважити, що розглянута нами стаття не передбачає окремої відповідальності за поширення публічних закликів до вчинення заборонених нею діянь. Тому окремо зазначимо, що особи, які публічно закликають, схиляють до описаної вище протиправної діяльності, надають поради, вказівки, засоби, усувають перешкоди для її здійснення, можуть виступати в ролі **підбурювачів** і/або **пособників**.

До прикладу, статтю 85 Додаткового протоколу до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 року¹⁷ *заборонено перетворювати цивільне населення або окремих цивільних осіб на об'єкт нападу* (п. «а» ч. 3), а також вчиняти напад невибіркового характеру, що торкається цивільного населення або цивільних об'єктів, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або *завдасть шкоди цивільним об'єктам, необхідним для виживання цивільного населення*.

Під час моніторингу було зафіксовано, що 26.03.2024 року А. Луговий у програмі «Вечір з Володимиром Соловйовим» висловився таким чином:

«Я думаю, Харків надо обесточить до такой степени, чтобы он стал нежизнеспособным, что вот эти 800 тысяч человек, которые там остались, сели в машины, пешком, с тьюками, на повозках и на запад. И то же самое сделалось с другими городами, в том числе с Киевом»¹⁸.

У цьому висловлюванні, на наш погляд, мають місце ознаки публічного заклику до порушення законів і звичаїв війни, тобто до вчинення дій, заборонених міжнародними договорами.

Такі дії можуть розглядатись як підбурювання до злочину, передбаченого частиною 1 статті 438 КК України.

¹⁷ Додатковий протокол до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 року, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199Ko342

¹⁸ Сайт КПП, «Приклади закликів до геноциду українців», (05.2024), <https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2024/05/prikladi-zaklikiv-do-genocidzu-ukra%D1%97ncziv.pdf>

Разом з тим, якщо йдеться про співучасть, у процесі доведення злочинних дій необхідно встановити інших, окрім підбурювача, дійових осіб, принаймні, хоча б виконавця (виконавців). Співучасть передбачає, що злочин вчиняється за попередньою змовою кількох осіб, які заздалегідь, тобто **до початку** кримінального правопорушення, **домовились про спільне вчинення його** (частина 2 статті 28 КК України).

Таким чином, між підбурювачем і виконавцем має існувати зв'язок. Як співучасники злочину вони повинні мати єдиний умисел на його вчинення. Тому необхідно збирати докази на підтвердження того, що підбурювач і виконавець ще до вчинення кримінального правопорушення домовились про його здійснення, розподіливши ролі, та що дії підбурювача вплинули на протиправні вчинки виконавця.

Проте, на практиці встановити й довести **причинно-наслідковий зв'язок** між наведеними публічними заявами чи аналогічними їм і фактично вчиненими російськими військовими або іншими особами діями, що порушують закони та звичаї війни, надзвичайно складно.

Додаткові практичні труднощі викликає необхідність доведення факту існування **спільного умислу** – спільної **домовленості між співучасниками** (виконавцем і підбурювачем) на скоєння цього злочину, що має бути досягнута **до його вчинення**.

Стаття 442. Геноцид. *Зазначена правова норма встановлює кримінальну відповідальність за геноцид і визначає зміст цього поняття.*

В редакції, чинній до 24 жовтня 2024 року, під геноцидом розумілось діяння, **умисно** вчинене з **метою** повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи **шляхом** позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу (частина 1 цієї статті). Частина 2 цієї правової норми передбачала кримінальну відповідальність **за публічні заклики до геноциду, а також за виготовлення матеріалів із закликами** до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Редакція статті 442 ККУ від 24 жовтня 2024 року уточнює поняття «геноцид», наближаючи його до змісту статті 6 Римського Статуту Міжнародного

Кримінального Суду¹⁹. Вона передбачає, що **геноцид** — це діяння, **умисно** вчинене з **метою** повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої **шляхом**: 1) позбавлення життя членів цієї групи; 2) заподіяння членам групи серйозної шкоди²⁰; 3) створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі; 5) насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

Прямі та публічні заклики до вчинення зазначених діянь, виголошені з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, а також **виготовлення матеріалів** із закликами до вчинення таких діянь з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів є **окремим злочином**, передбаченим частиною 2 цієї статті.

Геноцид є особливо тяжким злочином і строків давності притягнення до відповідальності не має.

Проте, такі діяння, як публічні заклики до геноциду, виготовлення матеріалів з такими закликами з метою їх розповсюдження або фактичне розповсюдження матеріалів із ними, до 24 жовтня 2024 року вважалися **нетяжкими** кримінальними правопорушеннями з усіма відповідними наслідками. Зокрема, строк давності притягнення до кримінальної відповідальності винуватців не перевищував п'яти років. Крім того, до іноземців та осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили зазначений злочин за межами України, не можна було застосовувати норми КК України, якщо інше не було передбачено міжнародними договорами.

Утім, після внесення до ККУ згаданих змін до цих кримінальних правопорушень, вчинених після 24 жовтня 2024 року, **строк давності** притягнення до кримінальної відповідальності більше **не застосовується**. Тому, за зазначені діяння особа може притягуватись до відповідальності у будь-який час. Окрім того, прямі та публічні заклики до геноциду, проголошені з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, а також виготовлення і/або розповсюдження матеріалів із такими закликами, перекваліфіковано **на тяжкий злочин** через посилення

¹⁹ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду, ратифікований Верховною Радою України із заявами та поправками до нього Законом № 3909-IX від 21.08.2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588KText

²⁰ Під серйозною шкодою розуміється заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або тілесних ушкоджень середньої тяжкості, вчинення зґвалтування або інших форм сексуального насильства, заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання (див. примітку до статті 442 ККУ)

відповідальності за їх вчинення. Тому винуватці, незалежно від їхнього громадянства, місця постійного проживання та вчинення злочину, можуть притягуватись до кримінальної відповідальності за вчинення зазначених дій відповідно до вимог КК України.

Це значною мірою підвищує можливості покарання осіб, які інформаційно підтримують російську агресію проти України, виправдовують жорстокість та насилля щодо українців і закликають до їхнього знищення.

Публічні заклики до геноциду й виготовлення та поширення відповідних матеріалів є **самостійними злочинами й не залежать від того, чи призвели вони в кінцевому результаті до безпосередніх актів геноциду**. Зазначені злочини будуть вважатись **закінченими** з моменту публічного проголошення закликів до геноциду та/або виготовлення та/або поширення відповідних матеріалів.

Передбачений частиною 2 статті 442 ККУ злочин потребує доведення, зокрема, але не виключно, таких складників кримінального правопорушення, як:

- 1) **публічність дій** (вчинення забороненого мовленнєвого акту публічно або виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження та/або їх розповсюдження);
- 2) **заклики/прямі заклики** (тобто вчинення дій, що спонукають до вчинення геноциду);
- 3) **прямий умисел** (розуміння особою небезпечності своїх дій та усвідомлення їхніх негативних наслідків і бажання, щоб ці наслідки мали місце);
- 4) **мета** (повністю або частково знищити певну національну, етнічну, расову чи релігійну **групу** будь-яким із зазначених вище способів).

Необхідно зауважити, що злочин підбурювання до геноциду необхідно відрізнити від інших схожих злочинів, наприклад, від підбурювання до вбивства особи на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості (п.14 ч. 2 статті 115 ККУ) або заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості (ч. 2 статті 121 ККУ).

Щоб краще зрозуміти різницю між цим та іншими злочинами, варто розібратись у природі злочину геноциду. З відповідними роз'ясненнями можна ознайомитись у посібнику «Заклики до геноциду: притягнення

пропагандистів до відповідальності. Міжнародний досвід та українське право»²¹.

Наостанок зауважимо, що в листопаді 2023 року Шевченківський районний суд м. Києва визнав одного із громадян РФ винуватим у вчиненні, зокрема, публічних закликів до геноциду, тобто правопорушення, передбаченого ч. 2 статті 442 КК України²².

Стаття 442-1. Злочини проти людяності. До них відноситься будь-яке з наступних діянь, вчинених умисно під час широкомасштабного або систематичного нападу²³ на цивільне населення, а саме:

- 1) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована (це може виявлятися у обмеженні прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі);
- 2) депортації населення, тобто примусове, здійснене за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вона законно перебувала, на територію іншої держави;
- 3) насильницьке переміщення населення, тобто примусове, вчинене за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вона законно перебувала, до іншої місцевості у межах однієї держави;
- 4) зґвалтування, сексуальна експлуатація, примушування до зайняття проституцією, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-яка інша форма сексуального насильства;
- 5) оборнення в рабство або торгівля людьми;
- 6) насильницьке зникнення²⁴;

²¹ А. Вишнякова, Г.С.Гордон, Д. Птащенко «Заклики до геноциду: притягнення пропагандистів до відповідальності. Міжнародний досвід та українське право», <https://www.lingvalex.com/buklety/posibnik-zakliki-do-genocidu-prityagnennya-propagandistiv-do-vidpovidalnosti>

²² Див. згаданий вище вирок у справі № 761/14763/22 за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114881278>

²³ Напад на цивільне населення – це багаторазове (два і більше разів) вчинення будь-якого з діянь, зазначених у цій статті, проти цивільного населення на виконання або на підтримку політики держави чи організації, що спрямована на вчинення такого нападу (див. примітку до статті 442-1 ККУ).

²⁴ Насильницьке зникнення – це арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або з приховуванням даних

- 7) незаконне позбавлення волі;
- 8) катування²⁵;
- 9) інші умисні нелюдські діяння подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю (ч. 1 статті 442-1 ККУ);
- 10) злочин апартеїду, винищення²⁶, вбивства (ч.2 статті 442-1 ККУ).

Зазначені діяння вважаються в Україні злочинами починаючи з 24 жовтня 2024 року, коли набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». До цього КК України не передбачав відповідальності за злочини проти людяності.

Цей злочин є **особливо тяжким** і до нього **не застосовуються строки давності** притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 статті 49 ККУ).

Разом з тим, якщо говорити про притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які поширюють російську дезінформацію і пропаганду, підтримуючи, виправдовуючи, спонукаючи чи іншим чином сприяючи вчиненню злочинів проти людяності, то це завдання може виявитись доволі складним.

Стаття 442-1 ККУ не встановлює відповідальності за публічні заклики до вчинення зазначеного злочину та за виготовлення і/чи поширення матеріалів із такими закликами. Тому, особи, які інформаційно підтримують та сприяють вчиненню зазначених злочинів, можуть притягуватись до кримінальної відповідальності як пособники чи підбурювачі. А це потребує доведення наявності спільного умислу на вчинення злочинних дій між ними та безпосередніми виконавцями злочину та відповідного причинно-наслідкового зв'язку між їхніми діями.

про долю такої людини чи місце її перебування, а так само відмова від визнання факту арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі чи приховування даних про долю такої людини чи місце її перебування (див. примітку до статті 442-1 ККУ).

²⁵ Катування – це умисне заподіяння особі сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання (див. примітку до статті 442-1 ККУ).

²⁶ Винищення – це позбавлення життя однієї чи більше осіб шляхом умисного створення життєвих умов, спрямованих на знищення частини населення, у тому числі шляхом позбавлення доступу до води, продуктів харчування або лікарських засобів (див. примітку до статті 442-1 ККУ).

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ВІСЛОВЛЮВАНЬ*

БОЛЬШАЯ ИГРА

*Авторка розділу Юлія Крилова-Грек

Психолінгвістичний складник закликів до геноциду та інших злочинів варто аналізувати в геополітичному й історичному контекстах відповідно до ситуації. У цьому дослідженні під іншими злочинами розуміються заклики до агресивного ведення війни, заклики до злочинів проти людяності чи військових злочинів. Підґрунтям для таких закликів слугують основні ідеологічні наративи, що поширюються авторитарною Росією за вертикаллю влади: від президента й офіційних осіб до мас-медіа, останні, в свою чергу, посилюють їх емоційним компонентом і дезінформацією, роздмухуючи «людожерську» риторику й ненависть до всього, пов'язаного з українськістю. Більш того, деякі журналісти перейшли моральну межу й вдаються до відкритих закликів до вбивств й жорстокого поводження з українськими громадянами. Закликаючи знищити все, що пов'язано із Україною, географічно, культурно та політично, журналісти свідомо демонізують і маргіналізують громадян України, чим сприяють розпалюванню антиукраїнських настроїв, схваленню війни й виправданню злочинів, які мають ознаки геноциду.

Важливо зазначити, що в Російській Федерації вся інформація, поширювана в публічному просторі, контролюється владою. Більш того, медійники отримують так звані методички, які містять спеціальні інструкції, як треба висвітлювати події, які слова й формулювання для цього вживати²⁷. Тобто можна говорити про навмисне накопичення для широкого загалу антигуманної геноцидної риторики задля подальшої мілітаризації російського суспільства й виправдання військової агресії та злочинів.

Основні антиукраїнські наративи активно поширювалися в інформаційному просторі з 2014 року, змінюючись і трансформуючись залежно від соціально-політичного контексту й ситуації.

З 2014 року російські мас-медіа почали активну політику підготовки суспільної думки до військової агресії. Мова ворожнечі лунала кожного дня з усіх держаних телеканалів, онлайн видань та у соціальних мережах. В результаті Україна в свідомості росіян перетворилася з дружньої

²⁷ СБУ перехопила нові методички фсб: у них російських чиновників вчать правильно хвалити путіна та коментувати війну в Україні (відео) (26 червня 2022) <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-perekhopyla-novi-metodychky-fsb-u-nykh-rosiiskykh-chynovnykiv-vchat-pravylno-khvalyty-putina-ta-komentuvaty-viinu-v-ukraini-video>. Вы не поверите, но мы раздобыли еще одну методичку Кремля. Теперь пропагандисты будут рассказывать о «пророчествах» Путина и сравнивать 2022-й с 1914-м (4 августа 2022) Meduza. <https://meduza.io/feature/2022/08/04/vy-ne-poverite-no-my-razdobyli-esche-odnu-metodichku-kremlya-teper-propagandisty-budut-rasskazyvat-o-prorochestvah-putina-i-sravnivat-2022-y-s-1914-m>

сусідської країни на дегуманізованого та маргіналізованого ворога, який становить загрозу для Росії.²⁸

З початком відкритої військової агресії заклики до геноциду та інших злочинів було завуальовано під гасла «захисту людей» в Україні, «денацифікації» та «демлітаризації» України (2022). Замість швидкої перемоги Росія вимушена вести затяжну війну. Ця обставина вплинула на зміну гасел для пропаганди ведення війни: від захисту російськомовного населення в 2014, денацифікації та звільнення у 2022 і до закликів до злочинів проти громадян України, що ховаються під наративами про «захист Вітчизни», про захист «суверенітету та безпеки» громадян Росії від НАТО, у 2024²⁹.

Протягом усього періоду збройної агресії завуальовані державні наративи війни супроводжуються агресивними закликами в медіа до дій з ознаками геноциду, а також до скоєння інших злочинів (*агресивне ведення війни, злочини проти людяності або військові злочини*), які реалізуються у таких самих діях армії РФ щодо України та її громадян, передусім у злочинах на окупованих територіях.

ОБ'ЄКТИ ЗАКЛИКІВ ДО ГЕНОЦИДУ ЗГІДНО ІЗ МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

Основні ускладнення в роботі з виявленням закликів до геноциду

У роботі з виявлення закликів і підбурювань до геноциду експертиза наразилася на низку викликів у лінгвістичній, юридичній та психолінгвістичній площинах. Послуговуючись сучасним значенням понять, поточною ситуацією та можливостями впливу слова на аудиторію, експерт повинен мати чіткі критерії, що дозволять виявляти заклики до геноциду з погляду судової лінгвістики.

²⁸ Отношение россиян к другим странам (14.06.2012) <https://www.levada.ru/2012/06/14/otnoshenie-rossiyan-k-drugim-stranam/> «Ukraine was included in the list of 5 ally and friendly countries; 61% – a positive attitude to UA». Конфликт с Украиной: оценки декабря 2022 года (23.12.2022) <https://www.levada.ru/2022/12/23/konflikt-s-ukrainoj-otsenki-dekabrya-2022-goda/> «71% of people in Russia support the aggression and so-called special operation against Ukraine»

²⁹ Послание Президента Федеральному Собранию (24.02.2022). <http://kremlin.ru/events/president/news>. Послание Президента Федеральному Собранию (29.02.202) <http://kremlin.ru/events/president/news/73585>

Для встановлення цих критеріїв у наступних розділах буде надано роз'яснення з таких питань:

- 1) чи відповідають поняття «нація», «національність» у значенні «політична нація» поняттю *«національна група»*, яке в контексті міжнародного права увійшло до однієї з груп, проти яких може бути скоєний злочин геноциду³⁰;
- 2) розробка методу виявлення мовленнєвих конструкцій, що мають ознаки заклику до геноциду за лексичними й граматичними властивостями.

Визначення основних понять щодо об'єктів закликів

Таким чином, експерт має надати визначення понять, що їх використовують журналісти у своїх висловлюваннях щодо українців:

- *украинство,*
- *политическое украинство,*
- *украинская политическая нация.*

Оскільки всі тексти написані російською мовою – рідною мовою журналістів, то для розуміння змісту понять *«нація»*, *«політична нація»* та *«національність»* експертиза розглянула визначення цих понять під кутом зору російської ментальності на основі аналізу російських фахових джерел (словники, енциклопедії, наукові статті) та офіційних державних документів.

Нація, політична нація

Згідно з філософською енциклопедією Російської академії наук, «нація» та «народ» – це синонімічні слова у політичному сенсі, тобто під нацією розуміється сукупність громадян певної держави³¹.

За тлумачним словником російської мови народ – це населення держави, жителі країни; в словнику зазначено, що синонімами слова «народ» є слова «нація», «національність» чи «народність»³².

³⁰ Rome Statute Of The International Criminal Court. Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty Series, vol. 2187, No. 38544. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide Approved and proposed for signature and ratification or accession by General Assembly resolution 260 A (III) of 9 December 1948 Entry into force: 12 January 1951, in accordance with article XIII. <https://bit.ly/2JC00oo>

³¹ Народ // Новая философская энциклопедия. Электронная библиотека Института философии РАН. (<https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH3d2ea45e4294a99c279a3d?p.s=TextQuery>)

³² Народ, -а (-у), м. 1. (-а). Население государства, жители страны. Российский н. 2. (-а). Нация, национальность или народность (Ожегов, С.И.; Шведова, Н.Ю.: Толковый словарь русского языка, 2006 г.; М.: ИТИ Технологии)

Для пояснення терміну «політична нація» експертиза посилається на Велику Російську енциклопедію, де зазначено, що політична нація тотожна поняттю «нація» як **сукупність громадян однієї держави**³³.

Приналежність до держави як основна ознака нації також зазначена у Стратегії державної національної політики Російської Федерації на період до 2025 року, де йдеться, що багатонаціональна спільнота в Росії об'єднується в одну «російську націю»³⁴.

Національність

Для розуміння та співставлення значень понять «нація» і «національність» експертиза використовувала тлумачення дефініції «національність», запропоноване в російських словниках і енциклопедіях. Аналіз джерел показав тотожність цих понять.

- 1) Тлумачний словник російської мови Д.М. Ушакова: *національність* – те ж саме, що і нація; *приналежність до будь-якої нації, народності*³⁵;
- 2) Тлумачний словник російської мови (С.І. Ожегов, Н.Ю. Шведова): *національність* – *приналежність до будь-якої нації, народності*³⁶.
- 3) Демографічний енциклопедичний словник. Тут йдеться про те, що в демографії класифікація груп населення відбувається за ознакою національності³⁷ (географічний принцип) Словник пропонує таке тлумачення поняття «*національність*» – сучасні народності, *нації* та інші етнічні групи, що населяють країну.
- 4) За Російською соціологічною енциклопедією термін «*національність*» походить від слова *нація*, але має ширше значення: народність, *нація* та інші етнічні спільноти людей, що населяють країну; *приналежність особи або групи осіб до тієї чи тієї народності чи нації, зокрема в переписах населення*. У цьому визначенні, окрім іншого, зазначено географічний принцип і принцип

³³ Большая Российская энциклопедия: [в 35 т.]/ Науч.-ред. совет: Ю. С. Осипов (пред.) [и др.]; Отв. ред. С. Л. Кравец; Рос. акад. наук. – М.: Большая Рос. энцикл., 2005. Інтернет версія друкованого видання.

³⁴ Стратегия государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 г: итоги реализации и новые вызовы. Материалы «круглого стола». 29 марта 2018 года. М. Издание государственной Думы, 2019, с.10. <http://duma.gov.ru/media/files/2eG008qD1RDyAaLKIEPbjwepLcQUGXgA.pdf>

³⁵ Толковый словарь Ушакова. Д.Н. Ушаков. 1935-1940.

³⁶ Ожегов, С.И.; Шведова, Н.Ю.: Толковый словарь русского языка, 2006 г.; М.: ИТИ Технологии

³⁷ Демографический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия. 1985.

самоідентифікації (по переписам населення), їх також згадують у закликах російські журналісти^{38,39}.

Наприклад, висловлювання *«В моём представлении денацификация Украины – это уничтожение до основания украинского государства полностью под ноль. Любое проявление украинского патриотизма политического или географического в будущем должно рассматриваться как преступление и караться»* (С. Мардан, 2022)⁴⁰. У цьому твердженні журналіст закликає знищувати людей за прояви національної ідентичності та розгляду географічної території України у кордонах суверенної держави.

Національність за принципом самоідентифікації особистості

Згідно зі статтею 300 Цивільного кодексу України⁴¹ особа має право на індивідуальність, передусім і право визначати власну національність. За останнім переписом населення (2001 рік), 77,8% населення України самоідентифікували себе українцями за національною ознакою.

У російському онлайн просторі для називання українців використовуються образливі етнофолізми й форми мови ворожнечі, новостворені негативні поняття, як-то: хохлаы, укры, укронацисты тощо. Якщо такі слова стосуються громадян України, то висловлювання, що містять заклик чи підбурювання до геноциду, слід розглядати як заклик до знищення національної спільноти.

Отже, відповідно до російської культурної та мовної традиції, поняття «нація» визначається через ознаку державності й отожднюється з поняттям «політична нація» – спільнота, об'єднана за принципом приналежності до тієї чи тієї держави. У цьому контексті нація – спільнота людей, що живуть на території України, є її громадянами й самоідентифікують себе як українці.

Таким чином, поняття «українська політична нація» чи «політичне українство» в російських висловлюваннях слугують найменуванням спільноти громадян України й позначають національну групу українців.

³⁸ Российская социологическая энциклопедия. (1998) Под общей редакцией академика РАН Г.В. Осипова. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА.

³⁹ Державний комітет статистики України (2001). Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

⁴⁰ Гладков В. (17.09.2022). В российском эфире призвали Путина и Госдуму объявить Украину вне закона. Полинavigator. С. Мордан прямиий ефір на радіо «Комсомольская правда». <https://www.politnavigator.net/v-rossijskom-ehfire-prizvali-putina-i-gosdumu-obyavit-ukrainu-vne-zakona.html>

⁴¹ Цивільний кодекс України. (Редакція від 28.04.2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15KText>

Висновок

Отже, аналіз сучасних політичних і соціальних чинників, міжнародного юридичного досвіду⁴², а також лінгвістичних критеріїв дозволяє висувати, що поняття «нація», «національність» і «політична нація» у закликах росіян проти українців тотожні поняттю «національна група»:

- 1) За останнім переписом населення 77,8% громадян України самоідентифікували себе як українці⁴³. Отже для більшості населення України громадянство (належність до політичної нації) та національна група співпадають.
- 2) Словники, енциклопедії та офіційні документи Російської Федерації слова «нація», «національність» за змістом ототожнюють зі словосполученням «політична нація».

Таким чином, заклики, підбурювання до знищення повного або часткового української нації, політичних українців, української політичної нації можна розглядати як тотожні закликам до знищення повного або часткового українців як національної групи.

Наприклад, встановлення закликів у такому висловлюванні: *«Бомбите Киев! Бомбите Харьков! Бомбите Днепропетровск! Не жалейте боеприпасов! Раз украинская политическая нация хочет войны, она должна получить такую войну, которая не оставит от этой нации даже воспоминаний»*⁴⁴ (С. Мардан, 2022). У цьому висловлюванні журналіст закликає до інтенсивного обстрілу й бомбардувань цивільного населення задля його **повного знищення**, послуговуючись поняттям «політична нація», що є тотожним поняттю «національна група – українці».

Заклики до агресивного ведення війни Заклики до агресивного ведення війни означають заохочення та виправдання військової агресії, загарбницьких, окупаційних дій, бомбардувань і застосування зброї проти держави,

⁴² The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Trial Judgement), ICTR-96-4-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 2 September 1998, <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ictr/1998/en/19275> [accessed 30 June 2024]. «...a national group is defined as a collection of people who are perceived to share a legal bond based on common citizenship, coupled with reciprocity of rights and duties» (див. розділ вище)

⁴³ Державний комітет статистики України (2001). Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

⁴⁴ @MARDANAKA (14.03.2022, час 11:27). <https://t.me/mardanaka/7304>

яка стала жертвою нападу, відповідальність за такі дії передбачена статтями 1,3 та 4 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року і **статтю 437 КК України «Підготовка, планування, розв'язання та ведення агресивної війни».**

Заклики до агресивного ведення війни можуть реалізовуватися як через прямі заклики, так і завдяки використанню мови ворожнечі для виправдання загарбницьких, окупаційних дій. Наприклад, заохочення до агресії, зокрема й заохочення до окупації території під виглядом «звільнення», заклики до бомбардувань цивільної забудови населених пунктів, об'єктів цивільної інфраструктури, мирних жителів.

Як заклики до агресивного ведення війни також можна класифікувати публічні заохочення порушувати закони міжнародного гуманітарного права, підбурювання до скоєння воєнних злочинів [ст. 3 спільна для чотирьох Женевських конвенцій].

ЯК ВИЯВИТИ ВИСЛОВЛЮВАННЯ, ЯКІ МАЮТЬ ОЗНАКИ ЗАКЛИКУ (ПІДБУРЮВАННЯ) ДО СКОЄННЯ ЗЛОЧИНІВ, АНАЛІЗУЮЧИ МАТЕРІАЛИ РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Значення основних понять

Особа, що здійснює моніторинг закликів і підбурювань до геноциду або до злочинів проти людяності, повинна розуміти семантичне значення понять «заклик», «підбурювання», вміти виявляти їхні лексичні та граматичні форми. Заклики можуть виражатися як у прямій, так й у непрямій формі, тому не менш важливим є контекстуальний аналіз висловлювання (відповідно до змісту публікації та до політичної ситуації).

Значення понять «заклик» та «підбурювання» в контексті злочинів геноциду та інших злочинів.

Поняття «заклик» («призвів», /рос./), «підбурювання» (подстрекательство /рос./), «спонування» (побуждение /рос./) для таких експертиз розглядаються як синонімічні поняття, що змушують або закликають до дії

у публічному мовленні⁴⁵. Підбурювання (спонування) до таких дій може мати різні змістові відтінки: прохання, побажання, порада, наказ, вимога, дозвіл на вчинення дії, заборона, небажаність дії, непотрібність (необов'язковість) дії, застереження⁴⁶.

Способи вираження закликів та підбурювань⁴⁷

Заклики та підбурювання в російській мові передаються мовленнєвими (лексичними, морфологічними й синтаксичними) й немовленнєвими засобами, вони можуть містити складні випадки виявлення закликів та підбурювань.

Увага! Не всі вислови, що містять слова-маркери та граматичні форми-маркери, можна розглядати як заклики до геноциду чи інших злочинів. Кожен окремий випадок розглядається в контексті висловлювання та ситуації.

Прямі способи вираження закликів та підбурювань

Існує низка різноманітних формальних ознак для виявлення прямих закликів і підбурювань до дій геноциду чи інших злочинів. У цьому звіті наведемо основні маркери, що допомагають виявляти такі мовленнєві конструкції⁴⁸:

⁴⁵ **Заклик** — прохання, вимога розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводити себе. Словник української мови: в 11 томах. — Том 3, 1972. — Стор. 147.

Підбурювання (ім.) — дія за значенням підбурювати.

Підбурювати (дієсл.) 1. Розмовами спонукати кого-небудь до якихось дій, вчинків; 2. Викликати в кого-небудь бажання виконати яку-небудь дію, захоочувати до якогось вчинку. Словник української мови: в 11 томах. — Том 6, 1975. — Стор. 401.

Подстрекательство (рос.). Побудження, призыв к вредным, опасным своими последствиями или неблагоприятным, преступным действиям.

Призыв (рос.) — политический лозунг, обращение, в лаконичной форме выражающее руководящую политическую идею, требование. Просьба, мольба. Толковый словарь Ожегова. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1949-1992.

⁴⁶ Фатеме, Н. (2012). Способы выражения побуждения в современном русском языке, диссертация к. фил. н. 10.02.01, Москва

⁴⁷ Фатеме, Н. (2012). Способы выражения побуждения в современном русском языке, диссертация к. фил. н. 10.02.01, Москва. Vlasova, O.V. (2016). Signs of appeal in the context linguistic expertise. International Research Journal, 9(51). <https://doi.org/10.18454/IRJ.2016.51.021>. Синтаксис современного русского языка : учебник для студ. высш. учеб. заведений / Г.Н.Акимова, С.В.Вяткина, В. П. Казаков, Д. В. Руднев ; под ред. С. В. Вяткиной. — СПб. : СПбГУ; М. : Академия, 2009. — 346 с.

⁴⁸ В публікації надані приклади слів-маркерів. При моніторингу матеріалів треба враховувати подібні слова, якщо вони використовуються для закликів та підбурювань.

- 1) Дієслова на кшталт *искоренить, уничтожить, ликвидировать, запретить, убить, призывать, требовать* тощо, якщо в контексті висловлювання міститься заклик або підбурювання до дій геноциду чи інших злочинів.
- 2) Висловлювання з ознаками модальності, в яких вказано особисте ставлення автора до озвучених ним закликів. Засобами виявлення таких висловлювань слугують такі слова-маркери:
 - а) *должен, надо, нельзя, необходимо* тощо, а також *пора, время* в сенсі «*пора принимать решение*», «*время предпринять меры*». Наприклад, «*Бандеровская верхушка должна быть ликвидирована, ее перевоспитание невозможно*»⁴⁹, «*Если будет найден «украинский след», Киев должен будет безжалостно стерт с лица Земли!*»⁵⁰;
 - б) висловлювання із словами-маркерами, які репрезентують думку автора про необхідність або важливість тих чи тих дій *требуется, следует* тощо. Наприклад: *Для того, чтобы соединить русский народ, собрать заново и усилить Россию, – Украину и украинцев необходимо уничтожить. «...сама Украина и сами украинцы как народ – это исключительно враждебное нам явление, а все враждебное следует уничтожать»*⁵¹.
- 3) висловлювання з деякими прислівниками на кшталт *вперед, вон, долой тощо*, вжиті в гаслах, резолюціях як вимога, наказ до усунення об'єктів і осіб, зазначених у міжнародному праві (національна, етнічна, релігійна група, цивільне населення), а саме: *Долой сентименты, вперед, бомбите города*.
- 4) висловлювання зі словами-маркерами на кшталт *долг, задача, миссия, необходимость, обязанность, цель* тощо, що мають імперативну семантику й позначають прямий заклик до дії.

Основною граматичною формою-маркером, що використовується для закликів і підбурювань є форма наказового способу. Проте існують інші способи вияву закликів і підбурювань:

- 5) Наказовий спосіб (повелительное наклонение /рос./) (лат. *modus imperativus*; також імператив) – це дієслівна форма вираження

⁴⁹ Сергеев, Т. (3.04.2022). Что Россия должна сделать с Украиной. РИА Новости.

⁵⁰ Сибкрай.ру. (23.03.2024). <https://sibkray.ru/news/2127/980981/>

⁵¹ Винничук, Ю. (15.07.2021). «Украину и украинцев необходимо уничтожить». Літературна Україна. <https://litukraina.com.ua/2021/07/15/jurij-vinnichuk-ukrainu-i-ukraincev-neobhodimo-unichtozhit/>

волевиявлення, наказу, прохання чи поради, що спонукає до вчинення дій геноциду чи інших злочинів. Наприклад, *убейте, уничтожьте, бомбите тощо: «Бомбите Киев! Бомбите Харьков! Бомбите Днепропетровск! Не жалейте боеприпасов! Раз украинская политическая нация хочет войны, она должна получить такую войну, которая не оставит от этой нации даже воспоминаний»⁵².*

- 6) Граматична форма інфінітиву (відповідає на питання «что делать?» (що робити?), «что сделать?» (що зробити?), якщо її вжито в тексті, де йдеться про дії геноциду чи інші злочини, а також якщо вона є формою передачі наказу, розпорядження, що містить вимогу виконання.

Наприклад, *сжечь, жечь, топить, уничтожить, запретить тощо: «А топить таких надо было. Топить этих детей. Прямо в Тысине. <...> ...Раз сказал, что москаля оккупировали (Украину), и сразу бросаешь его в реку с бурным течением. <...> И вот прямо в эту смерекову хату забивать и жечь».⁵³*

Соловьев Владимир: «Да сбросить ядерную бомбу! Я за это был вообще с самого начала. Да, сбросить ядерную бомбу. Для меня десятки тысяч наших раненых бойцов и выбывших ценнее, да, если не понимают, сбросить ядерную бомбу».⁵⁴

- 7) Вирази, що є інструкцією до здійснення злочинів геноциду чи інших злочинів. «Бросаешь в реку с бурным течением» – вислів набуває сенсу в контексті загального заклик до вбивства (див. приклад п.2).
- 8) Форма майбутнього часу для прохання, заклик, підбурювання, заохочення до виконання дій злочину чи моделювання майбутньої дії. Наприклад: «Мы отнимем у вас вашу Конституцию и сожжем ее на Крещатике вместе с вами, на ваших же огнях, как вы любите. На шинах, на покрышках».⁵⁵
- 9) Висловлювання зі змістом поради, пропозиції, схвалення виконання злочинів геноциду та інших злочинів, зокрема вирази з додаванням часток *пусть, пускай* тощо: *пускай убивает – пускай убивают.*

⁵² Мардан, С. (14 березня 2022, час 11:27). @MARDANAKA. <https://t.me/mardanaka/7304>

⁵³ Pravo.kz (24 жовтень 2022). Інтерв'ю А. Красовский на RT Россия, відео <https://www.facebook.com/100072192885952/videos/1461428757699934/>

⁵⁴ Соловйов Володимир, програма «Вечір з Володимиром Соловйовим», 25.03.2024 <https://smotrim.ru/video/2780910>

⁵⁵ Іфопростір. (15.01.2022). Інтерв'ю А. Красовский на RT Россия, відео <https://www.facebook.com/infoprostirukr/videos/191524619822064/>

Складні випадки виявлення закликів і підбурювань

Такі заклики можна виокремити лише в контексті публікації чи ситуації, що пов'язана із висловлюванням. Тут наведемо кілька прикладів, які можна класифікувати як непрямий заклик:

- 1) **Вислови зі словами-евфемізмами на кшталт** «освободить», «денацифицировать», «зачистить» із значенням «вбити», «репресувати», якщо йдеться про заклики до захоплення територій та цілковите чи часткове знищення тієї чи тієї національної, етнічної та іншої групи населення⁵⁶, про застосування каральних методів до «політичних українців» (див п.1).

Наприклад: *«Мы все хорошо понимаем, что одной из ключевых целей специальной военной операции является зачистка Украины от всей этой нечисти, которая для нас невидимки, их так же, как нас, зовут, они говорят на том же русском языке, но способны на чудовищные вещи»*⁵⁷.

2) Використання метафор:

- а) для уникнення прямого називання об'єкта мовної агресії, який закликають знищити або вчиняти щодо нього інші дії, що мають ознаки геноциду та інших злочинів, Наприклад, говорити про громадян України як про «биореактор», який має бути «обезврежен любой ценой»⁵⁸;
- б) для заміни слів-закликів до вбивств та інших дій, що мають ознаки геноциду та інших злочинів: *лікувати* замість *вбивати* чи *репресувати*⁵⁹;
- в) часте використання релігійних метафор, що називають агресію проти України «священною війною» або «великим джихадом».

Такі метафори сприяють появі негативних асоціацій, завдяки яким вплив російських пропагандистів на емоційно-чуттєву сферу глядача є більш ефективним, а їхні заклики швидше викликають беззаперечне схвалення та виправдання війни й вбивств.

⁵⁶ Rome Statute Of The International Criminal Court. Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty Series, vol. 2187, No. 38544, ст. 6. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>

⁵⁷ Леонід Слуцький (21.05.2022) програма «Соловйов LIVE», <https://rutube.ru/video/c67226eda1da254c4ea0cb9ab39bf27c/>

⁵⁸ Дмитро Конанихін, ТФ-канал «Дмитрий Конаныхин», 12.12.2022, <https://smotrim.ru/video/2451488>

⁵⁹ Віктор Баранець, програма Соловьєв LIVE, 25.03.2022: <https://rutube.ru/video/d86ebb01910dcf0c656c267c8a3c832b/>

У текстах, що закликають до вбивства українців, метафоричну основу мають словесні форми на кшталт «відрубати брудні лапи, якими лапають наше минуле», «викорчувати чуму», «знищити гідру», «прибрати з життя», «вирвати з коренем», «стерти з лиця землі», а також твердження про те, що ракетні удари по Україні є засобом «терапевтичного значення», що їхня мета – «лікування» мізків українців», тобто твердження, аргументовані закликами знищити українську націю, тому що українці як «ідейні самостійники» є «бісами».

Наприклад: *«Часть украинского общества, к сожалению, глубоко болеет сарказмом бандеровщины. И я прекрасно понимаю, что никакие калибры, никакие кинжалы, никакие искандеры, которые вы сейчас видите, конечно, не перевоспитают ту бандеровщину, которая на протяжении 30 лет готовилась в яростной ненависти ко всему русскому. Мы лечимся, мы и лечим Украину»⁶².*

- 3) **Використання малюнків і зображень**, що у поєднанні із висловлюванням (навіть за умови відсутності словесного заклику) несуть інформацію, яка підбурює та закликає до дій геноциду чи інших злочинів;
- 4) **Інфінітив з часткою «бы» /рос./**, який використовується у питальних реченнях як засіб вираження непрямого спонукування до дій геноциду чи інших злочинів, наприклад, *«Военной администрации следовало бы уничтожить всех нелояльных и проводит фильтрации и аресты».*
- 5) **Надання припущення, як потрібно було зробити**, що сприймається порадою на майбутнє та закликає до дій геноциду чи інших злочинів. Наприклад, *«Вместо того, что проводит в городе фильтрации, зачистки и аресты всех нелояльных, новые местные власти начали с установки рекламных щитов <...> Но сейчас важно сделать правильные выводы»⁶⁰.*
- 6) **Власна думка, висловлена як заклик до дій**, що призведуть до загибелі, вимирання чи створять умови, непридатні для життя⁶¹.

Наприклад, *«Я думаю, Харьков надо обесточить до такой степени, чтобы он стал нежизнеспособным, что вот эти 800 тысяч человек, которые*

⁶⁰ Мардан, С. (26.12.2022, час 10:07). @MARDANAKA. <https://t.me/mardanaka/12515>

⁶¹ Слова-маркери які використовуються для висловлювання власної думки «на мою думку», «мені здається», «гадаю» («думаю, по моему мнению, мне кажется»)тощо.

там остались, сели в машины, пешком, с тюками, на повозках и на запад. И то же самое сделалось с другими городами, в том числе с Киевом»⁶².

- 7) В контексті **анти-українських нарративів** треба звертати увагу на слова *нацист, бандеровец, националист, фашист, антихрист тощо (рос.)* та похідних від них, якщо вони використовуються як синоніми до слів і словосполучень «українці», «громадяни України» тощо у закликах до нищівних дій і репресій. Наприклад, <...> *«пособников нацистов, я имею ввиду бандеровцев и прочих, именно на Украине <...> Мы не имеем права ни на какой гуманизм. Мы не имеем права ни на какое-то милосердие по отношению к этим людям»⁶³.*

Складні випадки закликів до геноциду та підбурювання до інших злочинів є непростою експертизою, тому кожне висловлювання варто аналізувати окремо в контексті всієї комунікації, змісту тексту, обставин із залученням факт-чекінгу у випадках фейкових звинувачень в антигуманних діях, що супроводжуються закликами до знищення заради помсти.

⁶² Луговий Андрій, програма «Вечір з Володимиром Соловйовим», 26.03.2024 <https://smotrim.ru/video/2781575>

⁶³ Ігор Марков, Росія 1, 08.05.2022, <https://smotrim.ru/video/2408884>

ДОДАТОК 1

Список використаної літератури до розділу «Особливості психолінгвістичного аналізу»

1. Большая актуальная политическая энциклопедия; сост. А. В. Беляков; О. А. Матвейчев и др. М.: Эксмо, 2009.
2. Большая Российская энциклопедия в 35 т.; отв. ред. С. Л. Кравец М., 2005. 1005 с. URL: <https://www.encyclopedia.ru/cat/online/detail/67014/>
3. Большая российская энциклопедия 2004–2017 – электронная версия; отв. ред. С. Л. Кравец; шеф-ред. эл. версии О. В. Фраёнова; техн. дирек. эл. версии П. М. Конотопов. М.: Большая Российская энциклопедия, 2016–2019. URL: <https://www.encyclopedia.ru/cat/books/book/73437/>.
4. Большая российская энциклопедия (он-лайн); гл. ред. Кравец С. Л., Свидетельство о регистрации СМИ Эл № ФС77-84198, выдано Федеральной службой по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций (Роскомнадзор) 15 ноября 2022 года. URL: <https://old.bigenc.ru/philosophy/text/2324213>
5. Большой толковый словарь русского языка; гл. ред. С. А. Кузнецов. СПб.: Норинт, 1998. URL: <https://old.bigenc.ru/ethnology/text/2253708>
6. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке. В изд: Виноградов В. В. Исследования по русской грамматике. М., 1975. С. 53–87.
7. Власова О.Б. Признаки призыва в контексте лингвистической экспертизы. Международный научно-исследовательский журнал. 2016. № 9 (51), 123-125, <https://doi.org/10.18454/IRJ.2016.51.021>
8. Демографический энциклопедический словарь; гл. ред. Д. И. Валентей. М.: Советская энциклопедия, 1985. 608 с.
9. Державний комітет статистики України. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. 2001. URJ: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
10. Енциклопедія Сучасної України. Онлайн версія. URJ: <https://esu.com.ua/article-71036>.
11. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. М.: Эксмо, 2008. 944 с.

12. Кустова Г. И. Синтаксис современного русского языка: учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2005.
13. Материалы к Корпусной грамматике русского языка. Выпуск 1. Глагол. М.: Нестор-История, 2016.
14. Ожегов С. И., Шведова, Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М.: ИТИ Технологии, 2006. 928 с.
15. Российская социологическая энциклопедия; под общей ред. Г.В. Осипова. М.: Издательская группа НОРМА. ИНФРА М. 1998.
16. Словарь русского языка: в 4-х т.; под ред. А. П. Евгеньевой. М.: Русский язык, 1999.
17. Словарь современного русского литературного языка. М.-Л.: Наука, 1965. Т. 17. URI: <https://bit.ly/3o9lg1F>.
18. Русская грамматика; ред. Н. Ю. Шведова. М.: Наука. 1980.
19. Синтаксис современного русского языка: учебник для студ. высш. учеб. заведений; под ред. С. В. Вяткиной. М.: Академия, 2009.
20. Словник української мови: в 11 тт.; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.
21. Собко Т. Ю. Средства выражения речевого акта призыва в дискурсе социальной рекламы (на материале русского, немецкого и английского языков). Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Филология, педагогика, психология. 2017. № 1. С. 19-24.
22. Стратегия государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 г: итоги реализации и новые вызовы. Материалы «круглого стола», 29 марта 2018 года. М.: Издание государственной Думы, 2019. URI: <http://duma.gov.ru/media/files/2eG008qD1RDyAaLKIEPbjwepLcQUGXgA.pdf>
23. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка. М.: Гос. ин-т «Сов. энцикл.»; 1935-1940.
24. Цивільний кодекс України. (Редакція від 28.04.2023). URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15KText>
25. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide Approved and proposed for signature and ratification or accession by General Assembly resolution 260 A (III) of 9 December 1948 Entry into force: 12 January 1951, in accordance with article XIII. URI: <https://bit.ly/2JC00oo>.

26. Galeotti M. Russian Security and Paramilitary Forces since 1991. Oxford: Osprey Publishing, Botley, 2013.
27. Krylova-Grek Yu. Dehumanizing the «enemy». Hate speech directed at Ukrainians in Russian media. *Baltic worlds*. 2022. Vol. XV (3–4). P. 41-45
28. Krylova-Grek Yu. Psycholinguistic approach to the analysis of manipulative and indirect hate speech in media. *East European Journal of Psycholinguistics*, 2022. Vol. 9(2). P. 82-97. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.2.kry>
29. Rome Statute Of The International Criminal Court. Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty Series. Vol. 2187. No. 38544. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>
30. Siedova, I., Krylova-Grek Y. Hate Speech in Online Media Publicizing Events in Crimea: a data analysis report on spreading the hate speech in the Russian language media communicating the armed Ukraine – Russia conflict and events related to it in Crimea on a regular base (December 2020 – May 2021). Kyiv, 2022. URL: <https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2023/04/hate-spe.pdf>.
31. Solopova O. A., Koshkarova N. N. Religion as Source Domain of Metaphors in World War II Media Discourse. *Nauchnyi dialog*. 2021. № 4. C. 148-167. DOI: 10.24224/2227-1295-2021-4-148-167.

ДОДАТОК 2

Перелік інформаційних ресурсів, обраних для дослідження

Медіа:

Назва медіа	Посилання на сайт медіа
НТВ	https://www.ntv.ru/
Первый	https://www.1tv.ru/
Первый Республиканский	https://rutube.ru/channel/23788980/
Политнавигатор	https://www.politnavigator.net/
Радиостанция «Вести FM»	https://vgtrk.ru/radiovesti
Радіо «Комсомольская правда»	https://radiokp.ru/
Радіо «Sputnik»	https://radiosputnik.ru/
Россия 1	https://vgtrk.ru/russiatv
Россия культура	https://vgtrk.ru/tvkultura
Соловьёв.Live	https://smotrim.ru/brand/66924
Telegram	https://t.me/ https://t.me/
Телеканал «Звезда»	https://tvzvezda.ru/
Телеканал 360°	https://360.ru/
Телеканал 6ТВ Горловка	https://rutube.ru/channel/6270978/
Украина.ру	https://ukraina.ru/
Rutube	https://rutube.ru/
Smotrim.ru	https://smotrim.ru/

Телеграм канали:

Назва Телеграм-каналу	Посилання на канал	Кількість підписників каналу (станом на липень 2024)
«Kadyrov_95»	https://t.me/RKadyrov_95	2 036 698
«РОГОЗИН»	https://t.me/rogozin_do	103 070
«Шейх Тамир»	https://t.me/sheyhtamir1974	446 083
«СОЛОВЬЁВ»	https://t.me/SolovievLive	1 328 655
«Андрей Медведев»	https://t.me/MedvedevVesti	184 539
«МАРДАН»	https://t.me/mardanaka	245 559
«АНТОН ВЯЧЕСЛАВОВИЧ»	https://t.me/krasovkin	90 287
«Гаспарян»	https://t.me/ASGasparyan	209 101
«ГОЛОВАНОВ»	https://t.me/romagolovanov	82 880

ДОДАТОК 3

Перелік телепрограм, де були зафіксовані заклики до геноциду, до ведення агресивної війни, до воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

Назва програми	Інформресурси де транслюється програма
60 минут	Россия 1 Smotrim.ru «ПолітНавігатор»
АнтиФейк	Первый Rutube
Армагедонч	Rutube Соловьєв.Live
Большая игра	Первый
Вечер с Владимиром Соловьевым	Smotrim.ru Россия 1 Соловьєв.Live
Время покажет	Первый Rutube
День Z	Соловьєв.Live Rutube
Диалоги	Радіо «Комсомольская правда» Rutube
Железная логика	Rutube Радиостанция «Вести FM» Телеграм
Жизнь и судьба	Россия 1 Россия культура
Интервью на радіо «Sputnik»	Rutube Радіо «Sputnik»
Интервью на Украина.ру	Украина.ру Rutube
Категорически с Гоблином	Rutube Радіо «Sputnik»
Лабиринт Карнаухова	Соловьєв.Live Rutube Smotrim.ru Россия 1
Новини на телеканалі «6ТВ Горловка»	Телеканал 6ТВ Горловка
Открытый эфир. Ток-шоу	Телеканал «Звезда»

Назва програми	Информресурси де транслюється програма
Открытый эфир. Ток-шоу Телеграм-канал «Kadyrov_95» Точка зрения	Телеграм Телеканал «Звезда» Rutube Первый Республиканский
Полный контакт	Соловьёв.Live Rutube Радиостанция «Вести FM» Россия 1
Понедельники с Дмитрием Рогозиным	Радио «Sputnik» Rutube
Соловьёв LIVE	Rutube Соловьёв.Live
Время Голованова	Smotrim.ru Россия 1
Спецоперация: главное к вечеру	Телеканал 360° Rutube

*Посилання на сайт «Викриття російських пропагандистів»

Злочини інформаційної війни:
Інформаційно-аналітичний звіт про ситуацію з поширення
закликів до геноциду українців і закликів до ведення
агресивної війни проти України в російськомовних
інформаційних ресурсах, що регулярно висвітлюють
збройний конфлікт України та РФ
(лютий 2022 – липень 2024).

За загальною редакцією Яни Салахової.

Авторський колектив:
Юлія Крилова-Грек,
Ірина Сєдова,
Людмила Опришко,
Анна Микитенко,
Яна Салахова.

Літературна редакція:
Марина Будзар

Яна Салахова – громадська активістка, правозахисниця, незалежна експертка й тренерка з питань дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті, редакторка й співавторка низки аналітичних і моніторингових звітів з цих проблем.

Юлія Крилова-Грек – кандидатка психологічних наук, доцентка Києво-Могилянської Академії, дослідниця Уппсальського університету (Швеція), правничка лінгвістка, психолінгвістка (експертиза текстів для вирішення спірних питань), авторка методики психолінгвістичного аналізу тексту, директорка інституту психолінгвістичних досліджень, членкиня Європейської асоціації досліджень комунікації та освіти (ECREA), членкиня Громадської організації «Всеукраїнська асоціація психолінгвістів» (ВАПЛ), членкиня міжнародного товариства прикладної психолінгвістики (ISAPL).

Людмила Опришко – адвокатеса, Голова Комітету НААУ з питань медіа та рекламного права, медіа-юристка ГО «Платформа прав людини», експертка Ради Європи. Представляла інтереси журналістів і медіа у справах: «Газета «Україна-Центр» проти України», «Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України», «Володимир Торбіч проти України, «Торбіч проти України» тощо. Співавтор посібників «Основи судової журналістики» (2016), «Юридичні аспекти реформування державних і комунальних ЗМІ» (2017), «Проблеми розслідування та судового розгляду кримінальних справ, пов'язаних із порушенням професійних прав журналістів в Україні», «Рекомендації щодо захисту прав журналістів, які стали жертвою агресії у зв'язку з виконанням професійних обов'язків в Україні» (2019), «Свобода слова в умовах збройного конфлікту» (2019) тощо.

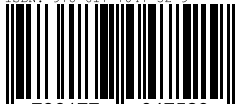
Анна Микитенко – юристка, яка спеціалізується на міжнародному кримінальному й міжнародному гуманітарному праві. З 2016 року консультує українські державні органи й організації громадянського суспільства з питань розслідування і судового переслідування міжнародних злочинів. До весни 2024 року була старшою юридичною радницею і менеджеркою проєктів Global

Rights Compliance в Україні, раніше стажувалася у Міжнародному трибуналі щодо колишньої Югославії та неурядовій організації Reprieve.

Ірина Сєдова – журналістка-розслідувачка, правозахисниця, дослідниця Кримської правозахисної групи, авторка низки інформаційно-аналітичних звітів щодо ситуації зі свободою репрезентації поглядів у контексті війни, яку Російська Федерація веде проти України.

ISBN: 978-617-7047-52-9

9 786177 047529